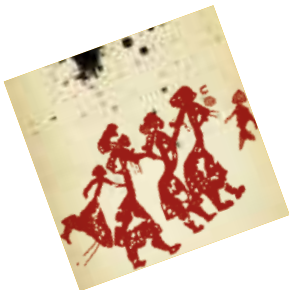

caroig • 23

ietec

*instituto de estudios
territoriales el caroig*

juny 2025

Casica en Selda con vista al Caroig

Editorial

Fer camí ara: plaques, molins...

Un vell aire de ponent, que ho crema tot, bufa, de vegades lent i d'altres molt fort, sobre el territori del Caroig i els encontorns fronterers: la Costera, la Vall d'Albaida, la Vall d'Aiora... i bufa per tal de sembrar les dolentes llavors de plaques fotovoltaïques, molins... i, d'aquesta manera, tornar a exercir la dominació-explotació de les nostres terres rurals; és una nova-vella forma de l'extractivisme econòmic i natural i, ara també, d'un brutal colonialisme energètic. No som la reserva espiritual dels diversos centres urbanícoles però si la seua base energètica, a cost zero, per garantir el seu funcionament anòmal i opressor contra nosaltres les persones que habitem els territoris rurals, contra els singulars dominis rurals i, a més, contra la natura i la resta d'éssers vivents.

Un colonialisme energètic, alhora mental, cultural i sociopolític, que és la clau de volta d'una actuació capitalista caníbal, desigual i clarament opressora, d'unes zones direm urbanes envers unes zones i territoris que anomenarem ru-

rals i que, com sempre ha estat, es basa en l'acapament, la privatització i l'explotació dels recursos comuns i/o comunals —és a dir les possessions-pertinences del conjunt de les persones i la resta d'éssers vivents que habitem el vast territori del Caroig i de les altres comarques— per a un ús i un canvi merament economicista-crematístic, extractivista... en un exercici-activitat de depredació, insostenibilitat i d'ecocidi i genocidi sociocultural, comunal i natural, absolutament integral.

Aquests temps, assistim en les nostres terres al pseudo-debat al voltant de la despoblació del territori del Caroig, sempre deixat, maltractat, explotat... i, com aquesta dimensió forma part, superficialment, del debat polític i social i econòmic i, fruit del mateix, ens recreen iniciatives i projectes industrials —fabricacions alimentàries altament extractivistes de recursos naturals-comuns com ara l'aigua, les terres...—, parcs eòlics, hortes fotovoltaïques, construccions turístiques, camps de golf... que impliquen elevades despeses públiques i costos empresarials molt alts i, alhora,

Edició
Institut d'Estudis Territorials El Caroig

Editor
pep aparicio guadas

Consell de direcció
Vicent Aparicio Guadas, Juan José Castellano Castillo, Mariola Aparicio Cortés i Santiago Ciges Barberán (administrador web i edició digital)

Consell de redacció i assessorament:
Miguel Albalat Pareja, Gonzalo Almela Tortosa, Marina Aparicio Barberán, Mariola Aparicio Cortés, Vicent Aparicio Guadas, Manolo Aparicio Navarro (*), Alfredo Barberán Cerdán, Mercedes Barberán Juan, Teresa Barberán Juan, Juan José Castellano Castillo, Miguel Eduardo Castillo Sarrión, Miguel Jesús Castillo Gómez, Liduvina Calatayud Cros, Teresa Ciges Barberán, Angeles Cortes, Joseph Gulsoy, Toni Guzmán Madrigal, José Antonio Piqueras Arenas, Victoria Sanchis Guzmán, Manoli Sanz Gómez, Vicente Manuel Sanz Gómez (*), Javi Reig, Francisca Borox López, Isabel Aparicio Guadas, Maite Mollá Villaplana, Manoli Mollá Villaplana, Pepa Tornero Belda, Oscar Martínez Poquet, Vicent Guijarro Merlos, Pere Garzón Serrano i Encarna Such Cardona

Col·laboradors d'aquest número:
Tamara Balboa García, Virginia Martagón Vázquez, José Luis del Río, Fernández Antonio J. Viñas Márquez i José Ignacio Rivas Flores; VI Foro Mundial de Desarrollo Económico Local/ Sevilla; Joseph Gulsoy; Jose Miguel Fayos-Jordán, Marivi Talón; Jordi Oviedo Seguer; Ángel Martínez Mercé y Marcial Pérez González; Unió de Pagesos

Correcció i traducció:
IETEC el Caroig

Disseny i maquetació: gap

Il·lustracions:
Vicente-Ramón Tarrasó Rey

ISSN: 2386-2963
Dipòsit legal: V-1641-2014

Redacció, secretaria i administració:
Plaça de la Comunitat Valenciana s/n 46 810 Ènguera

ietecelcaroig@gmail.com
www.ietecelcaroig.org

PVP 5 euros

IETEC no es fa responsable dels continguts, opinions i/o reflexions dels articles, investigacions i entrevistes que es publiquen a la revista CAROIG; són, les persones autores que signen aquestes aportacions, les responsables.

conseqüències ecològiques, socials, econòmiques... molt intenses i extenses. A més, no responen ni als disegs ni als interessos ni a les necessitats de les persones que habitem els territoris rurals ni a les pròpies zones rurals que encara hui segueixen exigint l'acompliment integral de l'Agenda de Desenvolupament Sostenible per a transformar el món, malgrat l'autoritarisme-despotisme polític negacionista, de vegades il·lustrat, que amera moltes de les institucions valencianes, les diverses agències institucionals i socials i també molts Ajuntaments i Mancomunitats.

I nosaltres que habitem el Caroig hem d'ésser part dinàmica de les lluites i denún-cies i reptes i transformacions... necessàries per canviar tot això; nosaltres hereus del treball dels nostres avantpassats, que esculpiren el paisatge amb les seues mans i el feren patrimoni material i immaterial vivent: des de la riba del Xúquer a Millars fins la serra de la Plana, des de la Cabrentà del riu Sallent fins el cim del Caroig, llegat del passat i fonament del present-futur, tot recombinant la saviesa de la tradició amb les noves aportacions de la convivialitat, la sostenibilitat i la transició ecosocial, solcades aquestes de nord a sud i d'est a oest, per l'eix crucial del bé comú.

A més, des del territori rural plantejem un repte polític, social i econòmic de molta envergadura per als temps que vivim, i pensem que hi ha alternatives i claus per re-plantejar i refer el futur que han de ser analitzades i explorades, plantejades i execu-tades sempre en cooperació i coefectuació amb les gents que habitem aquests territoris i responent, de manera permanent, a les necessitats i interessos de la comunitat-en-mar-xa que som per tal *‘d’erradicar la fam i aconseguir la seguretat alimentària; garantir una vida sana i una educació de qualitat; assolir la igualtat de gènere; assegurar l'accés a l'aigua i l'energia; promoure el creixement econòmic sostingut; adoptar mesures urgents contra el canvi climàtic; promoure la pau, l'educació permanent i facilitar l'accés a la justícia’* i, d'aquesta manera, viure dignament i lliure als pobles. Toca ara fer camí i recordar que l'educació és una ferramenta cabdal ●

Hacer camino ahora: placas, molinos...

Un viejo aire de poniente, que lo quema todo, sopla, a veces lento y otras muy fuerte, sobre el territorio del Caroig y los alrededores fronterizos: la Costera, la Vall d'Albaida, el Valle de Ayora... y sopla para sembrar las malas semillas de placas fo-tovoltaicas, molinos... y, de esta manera, volver a ejercer la dominación-explotación de nuestras tierras rurales; es una nueva-vieja forma del extractivismo económico y natural y, ahora también, de un brutal colonialismo energético. No somos la reserva espiritual de los distintos centros urbanícolas pero si su base energética, a coste cero, para garantizar su funcionamiento anómalo y opresor contra nosotros las personas que habitamos los territorios rurales, contra los singulares dominios rurales y, además, contra la naturaleza y el resto de ser vivientes.

Un colonialismo energético, a la vez mental, cultural y sociopolítico, que es la clave de vuelta de una actuación capitalista canfbal, desigual y claramente opresora, de unas zonas diremos urbanas hacia unas zonas y territorios que llamaremos rurales y que, como siempre ha sido, se basa en el acaparamiento, la privatización y la explotación de los recursos comunes y/o comunales —es decir las posesiones-pertenencias del conjunto de las personas y demás seres vivientes que habitamos el vasto territorio del Caroig y de las demás comarcas— para un uso y un cambio meramente economicista-crematístico, extractivista... en un ejercicio-actividad de depredación, insostenibilidad y de ecocidio y genocidio sociocultural, comunal y natural, absolutamente integral.

Estos tiempos, asistimos en nuestras tierras al pseudo-debate en torno a la despo-blación del territorio del Caroig, siempre dejado, maltratado, explotado... y, como esta dimensión forma parte, superficialmente, del debate político y social y económico y, fruto del mismo, nos recetan iniciativas y proyectos industriales —fabricaciones ali-mentarias altamente extractivistas de recursos naturales-comunes como ahora el agua,

Sumari

PER UNA EDUCACIÓ RURAL PER A LA REPOBLACIÓ	3
TRANSICIÓN JUSTA, FINANCIACIÓN DEL DESARROLLO Y SOLUCIONES TERRITORIALES.....	6
UN MILLÓN DE VOCES POR EL DESARROLLO RURAL. ¿POR EL FUTURO DE NUESTROS PUEBLOS!	9
NOTA SOBRE EL VOCABULARIO... ..	10
VÉRTIGO Y LLAMA. ENTREVISTA A JOSÉ MIGUEL FAYOS-JORDÁN.....	11
VÍCENT ANDRÉS ESTELLÉS, LA CANAL DE NAVARRÉS I LA COSTERA	15
CIENT AÑOS DE LA UNIÓN MUSICAL LA LIRA DE BICORP	18
MANIFEST PER VIURE DIGNAMENT ALS POBLES.....	21

las tierras...— parques eólicos, huertas fotovoltaicas, construcciones turísticas, campos de golf... que implican elevados gastos públicos y costes empresariales muy altos y, al mismo tiempo, conse-cuencias ecológicas, sociales, económi-cas... muy intensas y extensas. Además, no responden ni a los deseos ni a los intereses ni a las necesidades de las personas que habitamos los territorios rurales ni de las propias zonas rurales que todavía hoy siguen exigiendo el cumplimiento integral de la *Agenda de Desarrollo Sostenible para transformar el mundo*, a pesar del autoritarismo-despotismo político negacionista, a veces ilustrado, que amera muchas de las instituciones valencianes, las diver-sas agencias institucionales y sociales y también muchos Ayuntamientos y Mancomunidades.

Y nosotros que habitamos el Caroig hemos de ser parte dinámica de las luchas y denuncias y retos y transforma-ciones... necesarias para cambiar todo esto; nosotros herederos del trabajo de nuestros antepasados, que esculpieron el paisaje con sus manos y lo hicieron patrimonio material e inmaterial vi-viente: desde la ribera del Xúquer en Millares hasta la sierra de la Plana, desde la Cabrentà del río Sellent hasta la cima del Caroig, legado del pasado y fundamento del presente-futuro, recom-binando la sabiduría de la tradición con las nuevas aportaciones de la convivia-lidad, la sostenibilidad y la transición ecosocial, surcadas éstas de norte a sur y de este a oeste, por el eje crucial del bien común.

Además, desde el territorio rural planteamos un reto político, social y económico de mucha envergadura para los tiempos que vivimos, y pensamos que hay alternativas y claves para re-plantear y rehacer el futuro que han de ser analizadas y exploradas, planteadas y ejecutadas siempre en cooperación y coefectuación con las gentes que habita-mos estos territorios y respondiend, de manera permanente, a las necesidades e intereses de la comunidad-en-marcha que somos con tal *‘de erradicar el hambre y conseguir la seguridad ali-mentaria; garantizar una vida sana y una educación de calidad; alcanzar la igualdad de género; asegurar el acceso al agua y la energía; promover el cre-cimiento económico sostenido; adoptar medidas urgentes contra el cambio climático; promover la paz, la educa-ción permanente y facilitar el acceso a la justicia’* y, de este modo, vivir digna y libremente en los pueblos. Toca ahora hacer camino y recordar que la educa-ción es una herramienta fundamental●

Per una educació rural per a la repoblació¹

Tamara Balboa García,
Virginia Martagón
Vázquez, José Luis del Río,
Fernández Antonio J. Viñas
Márquez i José Ignacio
Rivas Flores

Més de 150 persones de tot el país, amb participació d'experiències d'Hondures, Argentina, Xile, Brasil, Filipines, Camerun, Colòmbia i Guatemala, han celebrat a Cortes de la Frontera (Màlaga) el I Congrés Internacional d'Educació Rural amb el lema ‘Per una educació rural per a la repoblació’² amb l'objectiu de reflexio-nar des d'una perspectiva crítica sobre la situació de supervivència en la qual es troba el medi rural, aprofundint en les causes socioeducatives, culturals i politicoeconòmiques.

Es fa evident que estem davant d'una situació d'alarma sobre la supervivència de l'espècie humana al planeta. Segons tots els estudis científics i els acords internacionals recents en l'àmbit del canvi climàtic, si no hi ha una radi-cal correcció del rumb productiu en les relacions ésser humà-naturalesa, l'amenaça del col·lapse ecològic i de l'ecocidi augmentarà considerable-ment fins al punt de fer-se irreversible³ Això significa una aposta clara per implicar-se en la lluita contra el canvi climàtic, la transició ecològica i per superar les disfuncions provocades per la industrialització i la concentració ur-bana. D'acord amb aquest postulat, les entitats i persones participants en aquest Congrés volem manifestar el següent:

1. Veiem amb encert que s'han iniciat les primeres polítiques de Transició Ecològica i Repte Demogràfic, amb nombrosos progra-mes de les diferents administracions públiques estatals, europees, regionals i municipals, però que considerem que no són suficients. La mateixa UNESCO està treballant cap a l'“Educació del canvi per a la transformació social i el desenvolupament sostenible”, amb espe-

cial atenció al canvi climàtic, proposant nous enfocaments curriculars d'ense-nyament/aprenentatge des del concepte ‘Green Schools’(Escoles Verdes), com a centres d'innovació per al territori.

2. Cultivant la pau entre els po-bles. Com a agents de l'educació no po-dem sentir-nos al marge dels diferents conflictes bèl·lics que s'estan produint en forma de lluita pel control polític, econòmic i cultural de les fronteres, tenint la població civil com a protago-nista desgraciat en forma d'ultratges, desplaçaments en massa, genocidis, etc. Des del nostre àmbit s'ha de treballar una educació de valors crítica que tin-gui la cultura de la pau al centre dels seus objectius.

3. El canvi necessari i urgent en les polítiques públiques introduint estratègies de desenvolupament rural que s'adrecin a regenerar una nova eco-nomia per als pobles, especialment, en aquelles que afecten l'àmbit educatiu, formatiu i el foment de la iniciativa social que poden revertir la sagnia po-blacional, cultural i econòmica. Canvis que no vinguin, com fins ara, disposats per una tecnocràcia aliena a la realitat rural i comptin amb la percepció i la participació de les poblacions i els seus sabers locals.

Les polítiques i l'administració pública haurien d'estar al servei de les comunitats rurals i no al contrari, com succeeix. S'haurien d'orientar a la millora de les condicions d'accés a la vida socioproductiva per a la fixació de la població local, i l'arribada de nous pobladors: incentius i fiscalitat, accés a habitatge, serveis públics, energies alter-natives, transformació agroalimentària, ordenació del territori i nous enfoca-ments per a la ‘conservació cultural de la natura’.

En definitiva, una gestió agrofores-tal i ramadera des de l'enfocament de l'agroecologia, la petita producció i la prestació de serveis ecosistèmics.

4. Una nova relació amb la natura i la unió social per alentar el canvi climàtic. El medi rural és l'espai nutri-ent de les bases de la vida en general i de l'urbs en particular: aire, aigua, ali-ments, energies, materials, mà d'obra...;

¹ Les persones que vullguen accedir a la publicació I CONGRESO INTERNACIONAL DE EDUCACIÓN RURAL SIGLO XXI envieu un correu electrònic sol·licitant-la a: ietecelcaroig@gmail.com
² Organitzat pel Grupo de Investigación PROCIE-Universidad de Málaga, la Confederación de Centros de Desarrollo Rural (COCEDER), els Colectivos de Acción Solidaria (CAS), l'Instituto Paulo Freire España, la Universidad Rural P. Freire Serranía de Ronda-CDR Montaña y Desarrollo; i la col·laboració de l'Ayun-tamiento de Cortes de la Frontera, la Diputación Provincial de Málaga i la Revista Soberanía Alimentaria, Biodiversidad y Culturas.
³ En aquesta línia hi ha l'Agenda per al Desenvolupament Sostenible de l'ONU (2015-2030), es van articular els 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) i el Pacte Verd Europeu (2020).

sense poblacions actives en pobles o aldees la seva gestió socioeconòmica i cultural quedaria òrfena -com està succeint- posant en perill el futur de les generacions venidores. La nova educació ha de considerar aquest fet com a font de coneixement per tot el que ens aporta, per l'immens i divers recurs pedagògic de savieses idiosincràtiques de cada territori. Una educació que ens ajudi a ser conscients de la nostra ecodependència amb la natura, i d'aquesta necessitat imperant d'un compromís de cura i amor a la terra que ens acull i alimenta.

La ciència agroecològica ha demostrat en les darreres dècades que el model de gestió del territori de la cultura pagesa-rural de caire familiar, molt lligada a una relació de proximitat en les seves interaccions i a tecnologies de baix impacte ambiental, alenteix el canvi climàtic enfront del model agroindustrial i tòxic imperant. S'hauria de transitar d'una arcaica visió estrictament antropocèntrica, a una de nova que ens porti a sentir-nos integrats a la natura, en tant que som organismes vius, tant com els que ens envolten. Una nova cultura que no insisteixi en la manipulació indiscriminada del medi, sinó en l'intercanvi conscient, sensible i protector.

5. Recuperació de la vida comunitària rural: cura, protecció i afectes mutus. L'educació ha de contribuir a construir una societat que posi la vida al centre, la de totes les persones, també de tots els éssers i espais vius que ens determinen. Per això, entenem que la comunitat és el marc idoni de desenvolupament de les capacitats socials, de l'acceptació d'un mateix i dels altres. Això contribueix a fomentar l'ajut mutu i la capacitat de donar, posant en valor la importància dels vincles i els afectes. La comunitat rural s'ha de regenerar des del seu substancial origen, com a llavor de relacions, com a espai imprescindible d'aprenentatge, on compartir, conèixer, valorar els sabers de tots i totes, i on construir en comú propostes de futur.

Cal una economia per als petits pobles que, en primer lloc, recuperi, rehabiliti, actualitzi i modernitzi de forma integral i integrada el seu Sistema Agroecològic Local (SIAL)⁴ i la seva economia històrica, original i genuïna vinculada als aprofitaments sostenibles dels seus recursos naturals; en segon lloc, incorpora de forma complementària

noves opcions i activitats econòmiques d'altres sectors que diversifiquen la seva base socioeconòmica, i contribueixen a incrementar la demografia i a fer més complexa, cohesionada, variada i rica l'estructura social de la comunitat. Sobre aquestes dues bases econòmiques, l'agroecològica històrica i la diversificada i complementària de nou encuny, s'hauria de construir el nou ordre econòmic i la nova comunitat de benestar a l'aldea o poble, regenerant les relacions camp-ciutat des d'aquest context.

6. Una nova visió del currículum educatiu: programes educatius que tinguin en compte el coneixement del territori. S'ha d'obrir una nova òptica rural en el desenvolupament de continguts i metodologies dins del sistema educatiu, així com, en les estratègies d'educació no formal. Som comunitats educadores, estem on es genera i es regenera la vida; tenim molt a aportar per construir altres relacions amb les persones com a iguals, i així recuperar el valor del comú i el contacte amb la natura. Una cosa tan necessària i sanadora, les relacions pausades, l'escolta activa de la gent gran i les insubstituïbles relacions intergeneracionals que ens ensenyen aprenentatges adaptats als territoris. Un currículum base construït a partir dels valors democràtics, que inclogui la realitat de les diferents geografies i especificitats del rural; i obert, que permeti, tenint en compte l'anterior, la definició concreta de les línies de treball i de la metodologia a cada comunitat educativa.

L'òptim seria la reprogramació d'un currículum per al total del sistema educatiu, i en particular per al d'àmbit rural, en el qual s'incorpori l'òptica rural com un element transversal de continguts. Fins ara la visió que hi apareix es dissenya des de pressupostos urbanocèntrics, on aquest context social ocupa un lloc marginal. A més, introduiria processos d'aprenentatge vinculats a serveis a la comunitat rural tant orientats a l'alumnat, com als equips docents i les AFA, amb l'objectiu d'enfocar propostes de canvi social de la realitat. Aquestes dinàmiques permeten treballar la identitat local amb la problematització de les necessitats reals. Deia Paulo Freire que 'l'educació era un acte d'amor i, per tant, un acte de valor'.

7. L'organització educativa i la formació del professorat des d'una ètica rural i ambiental. Es tanquen les escoles perquè no hi ha nens/es, ¿no

seria millor obrir les escoles perquè n'hi hagi? Aquesta premissa és essencial, tenint en compte que el criteri de rendibilitat monetària dels serveis educatius d'aquest àmbit no ha de ser mai un obstacle, com passa en el món urbà. Aquesta nova visió política i econòmica implica que les estratègies educatives no depenguin d'un càlcul comptable de la ràtio població/vot a les urnes. Això implica una regeneració i reorientació del finançament de polítiques, tenint en la recerca educativa d'índole qualitativa i participativa, sobre les praxis que ja són als territoris, obrint nous camps d'experimentació.

El professorat adscrit a aquest context està de pas en la seva majoria, desconeix la realitat territorial i, per aquest fet, és complex poder implementar projectes educatius amb identitat pròpia i adaptats. La formació del professorat ha d'incloure un perfil professional específic que contempli el coneixement i la formació per abordar la realitat de l'escola rural (aules multigrau, diversitat, metodologies i eines educatives). Una formació que transmeti la importància imprescindible de conèixer l'alumnat en la seva individualitat i també com a part de la família, de la comunitat i el context pagès-rural del qual procedeix i al qual pertany. Promovent la necessària intermediació entre el saber científic - saber popular. L'aprenentatge ha de portar plaer, entusiasme, alegria i amor, educació en valors, 'saber, saber fer i saber estar; tots eduquem i som educats'.

8. Educació no formal, educació no formal, educació no formal, educació no formal. L'educació no se circumscriu a l'àmbit escolar o acadèmic, traspasa aquest sistema i s'enllaça i integra amb la vida, en el que coneixem com a educació al llarg de la vida (educació permanent-expandida). S'ha de revisar, localitzar i conèixer altres experiències d'educació rural, que es desenvolupen en aquest context via altres entitats professionals i socials en el territori, que estan plenes de riquesa d'aprenentatges. Regenerar ofertes formatives amb perspectiva crítica per al dinamisme del món rural, explorant fora i en interacció amb els marcs acadèmics i vinculant-se amb les polítiques de desenvolupament rural. D'altra banda, l'alfabetització digital i audiovisual és una necessitat imperant en l'anomenada 'societat de la informació i el coneixement'. L'aparició de noves tecnologi-

Casa Petra en Loma del Camino

es, valors i el sorgiment de processos de canvi cultural fa que, en termes generals, puguem considerar que ens trobem en la transició de l'ordenament propiciat per la industrialització cap a nous models de generació d'economia i modes de vida.

Les eines telemàtiques obren noves possibilitats per a la desconcentració de persones treballadores de les grans empreses i les administracions públiques condensades a les ciutats; a més de les tecnologies disponibles per produir localment energia renovable, les noves empreses vinculades a l'aprofitament de recursos o el reciclatge, la innovació, i la responsabilitat social i ambiental corporativa, l'alimentació de proximitat... constitueixen un conjunt d'oportunitats i valors que es posen a disposició dels petits pobles perquè puguin reorganitzar el seu propi model de desenvolupament local. Es multiplica així la creativitat social i la cultura de la iniciativa social i emprendedora. Viure és un fer i emprendre permanent des dels mecanismes de l'adaptació al medi i la reinvençió.

9. La dimensió sociocultural. L'educació ha de sostenir els processos socioeconòmics des de la visió del desenvolupament endogen i comunitari, com a identitat d'un poble capaç de pensar, decidir i actuar. Una cultura creada des del quotidià, de reconeixement d'allò propi, dels nostres sabers que ens

han llegat els nostres ancestres; així com al reconeixement d'altres cultures, savieses i creacions de la resta de pobles del món. Atenent de manera específica al rescat de la racionalitat ecològica del coneixement pagès (memòria biocultural), que la ciència agroecològica ha demostrat que és vàlid per a la gestió eficient i sostenible en la lluita contra el canvi climàtic (agricultura familiar). Tenint com a horitzó la praxi de la Sobirania Alimentària dels pobles, on prima el valor de l'art alimentari com a dret humà-salut amb pràctiques agronòmiques que alenteixen el canvi climàtic; i no com un negoci agroindustrial d'escala global, on prima el control de l'alimentació i una alta toxicitat en emissions de carboni a l'atmosfera, així com l'exercici de la igualtat i la justícia en tots els seus contextos (pau, ètnies, gènere, drets laborals, immigració...).

Als pobles i aldees ens els queda molt de temps de vida, la sagnia de la despoblació és un símptoma de malaltia orgànica. Si no hi ha un emergent procés de transició des d'una cultura hegemònica urbanocèntrica a un model cultural i polític conscient del factor essencial de la vida i el medi rural per al sosteniment de la població humana -l'art alimentari (agri-Cultura), els valors comunitaris de la societat pagès-rural i la redacció d'unes noves relacions camp-ciutat des del valor de la terra i l'ètica ecològica-, està en joc, no

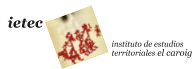
només la supervivència del context rural, sinó el de la societat en general.

10. D'illa a arxipèlag: la força humana de la xarxa social. En aquests dies hem escoltat veus que manifestaven la degradació demogràfica i sociocultural i la necessitat de xarxa des de les diferents particularitats. En diferents llocs del món tenim reptes i necessitats similars. Si alguna cosa ens ha quedat clara són les enormes potencialitats pedagògiques dels entorns rurals, i es fa necessari creure-hi: les persones que vivim als pobles, els equips docents i les administracions públiques, les quals han de fer un esforç per avançar-se als temps. Hem de ser conscients de la força i el coneixement per lluitar per un nou model educatiu més obert i entroncat a la comunitat, més lliure, com deia Maria Montessori: 'hem d'agitar la vida i deixar-la lliure perquè es desenvolupi'.

Només des de la creació de vincles humans entre les pròpies comunitats rurals i entre els territoris des d'una visió internacional (local-global) podrem continuar empenyent una presa de consciència personal i col·lectiva per encarar un altre model de desenvolupament menys agressiu i més d'acord amb les necessitats ecològiques, de justícia i equitat social ●

*Cortes de la Frontera,
6 d'abril de 2024*

⁴ En el nostre cas entenem per Sistema Agroecològic Local (SIAL) l'aprofitament regular, ordenat, cíclic i interdependent del conjunt dels recursos naturals locals, tant domèstics com silvestres, a través del manteniment dels processos ecològics i agroecològics derivats dels usos i maneigs agraris, ramaders, forestals i cinegètics del territori.

El VI Foro Mundial de Desarrollo Económico Local (VI WFLED) se ha celebrado en Sevilla, España, del 1 al 4 de abril de 2025, cuatro años después del V WFLED, realizado durante la pandemia por COVID-19 y de manera virtual. El Foro regresa a Andalucía catorce años después de la celebración del primer Foro para renovar y potenciar el proceso que se gestó desde el territorio con el objetivo de promover, a nivel global, políticas territoriales de desarrollo económico local en el marco de las alianzas multiactor y multinivel.

El VI WFLED ha reunido a más de 2.500 actores de más de 100 países vinculados al desarrollo económico local, incluyendo a representantes y asociaciones de gobiernos nacionales, regionales y locales; organizaciones y redes de la sociedad civil; entidades de la economía y de las finanzas sociales y solidarias (EFSS), agencias y programas del sistema de las Naciones Unidas incluyendo al Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD), y la Organización Internacional del Trabajo (OIT); agencias de desarrollo; sector privado, sector del conocimiento, y alianzas multiactor, entre otros, bajo el lema *Transición justa, financiación del desarrollo y soluciones territoriales*.

En un contexto de polarización, crisis múltiples, discriminaciones interseccionales y conflictos locales e internacionales, el VI WFLED reivindica de nuevo el impacto transformador del desarrollo económico local en el cumplimiento de los Objetivos de Desarrollo Sostenible.

La confluencia con la 4a Conferencia Internacional sobre Financiación para el Desarrollo (FfD4) que se celebrará del 30 de junio al 3 de julio de 2025, es una oportunidad para evidenciar y reclamar una vez más el rol del territorio y sus actores en las soluciones a los retos globales del planeta.

El VI Foro se celebra tras múltiples espacios previos de construcción colectiva y foros regionales. Es el resultado de un proceso alimentado por miles de actores del desarrollo territorial y de las

Transición justa, financiación del desarrollo y soluciones territoriales

VI Foro Mundial de Desarrollo Económico Local/ Sevilla

políticas subnacionales de desarrollo económico local.

Se discutieron áreas temáticas como la inversión en infraestructura, la seguridad y la soberanía alimentaria, los cuidados, las prácticas de contratación, los incentivos fiscales, la transición energética, el ecoturismo, la economía circular, el trabajo decente, las asociaciones público-comunitarias y público-privadas, así como las micro, pequeñas y medianas empresas (MIPYMES), la banca y el crédito, las remesas, la construcción de paz y la transformación digital.

Además, se centraron en las necesidades y desafíos de poblaciones específicas, incluyendo mujeres, juveniles, personas con discapacidad, pueblos originarios, así como de zonas rurales, y territorios específicos como áreas fronterizas, pequeños Estados insulares en desarrollo (PEID) y ciudades intermedias.

Celebrado durante el Año Internacional de las Cooperativas, el Foro reconoce el impacto positivo de las cooperativas en la construcción de economías locales sostenibles, inclusivas y resilientes, en línea con el tema de este año, “Las cooperativas construyen un mundo mejor”.

Las delegaciones del VI WFLED, a propuesta del Comité Internacional, reconocen y acuerdan la siguiente declaración:

- 1. Reconocemos al Foro Mundial de Desarrollo Económico Local como plataforma clave para avanzar en medidas concretas ante los desafíos que plantean las transiciones ecológica, digital y social. Estas

transformaciones generan oportunidades, pero también precariedad e impactos desiguales, especialmente en sectores feminizados, informales o en situación de vulnerabilidad. Reconocemos el papel del Foro en el apoyo a la transición hacia la economía formal, asegurando que los trabajadores accedan a derechos laborales y protección social. Destacamos la importancia de abordar las crisis causadas por conflictos y desastres mediante el diálogo social y civil, y la inclusión de todos los actores en la toma de decisiones. Reafirmamos la urgencia de fortalecer las políticas públicas locales y regionales para el empleo decente, la innovación, la sostenibilidad, el acceso universal a los servicios públicos y la resiliencia económica y climática desde los territorios. Instamos a promover la justicia social, la igualdad de género y la inclusión — desde una perspectiva interseccional que reconozca las múltiples dimensiones de la desigualdad y garantice la participación activa de las mujeres— como esencial para un desarrollo verdaderamente transformador. Alentamos, asimismo, a promover sectores económicos clave para una triple transición justa y sostenible como la economía social y solidaria, la economía verde y azul, las prácticas de contratación, la economía nocturna, la economía del cuidado, así como sus interrelaciones.

Reclamamos a los actores de cooperación al desarrollo un apoyo decidido a los gobiernos locales y regionales, sus competencias y financiación, como elemento clave para la implementación de los Objetivos de Desarrollo Sostenible, desde la convicción que sólo desde la descentralización y el respeto estricto del principio de subsidiaridad de puede dar cumplimiento a la Agenda 2030.

- 2. Reafirmamos el valor del Foro como

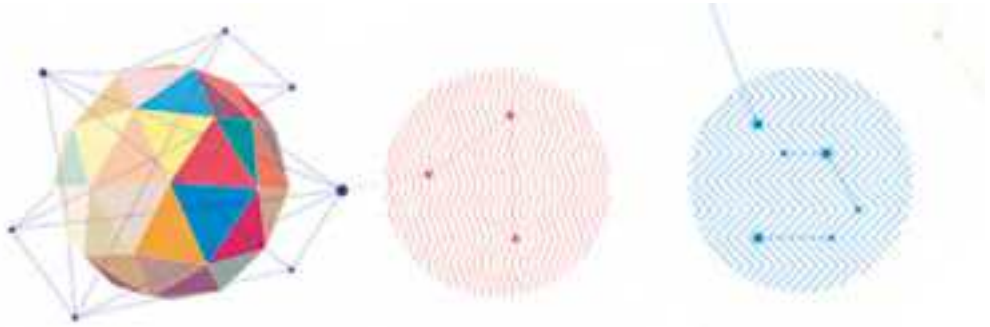
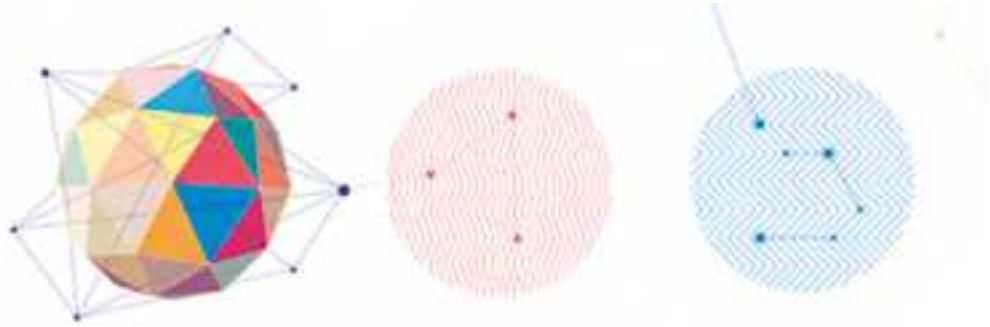

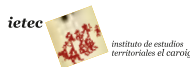
Casica en la Loma Estrecha

espacio de cooperación entre gobiernos locales y regionales, sociedad civil, sector privado, inversionistas privados, bancos públicos de desarrollo y organismos internacionales para construir soluciones adaptadas a cada territorio. Reivindicamos una arquitectura financiera de localización del financiamiento justa, descentralizada, y progresiva, que garantice recursos suficientes para el desarrollo económico local y la prestación de servicios públicos a todas las poblaciones. Esta estrategia

- debe basarse en la subsidiariedad, la corresponsabilidad y la justicia fiscal, permitiendo implementar políticas que generen bienestar, reduzcan desigualdades estructurales y fortalezcan los sistemas productivos locales con visión de largo plazo.
- 3. Defendemos modelos económicos basados en el desarrollo territorial, con políticas que fortalezcan la producción local, la cohesión social y el equilibrio medioambiental y el urbano-rural. Es urgente potenciar

infraestructuras, servicios públicos y marcos institucionales que garanticen oportunidades equitativas, con un rol clave para las ciudades intermedias. El bienestar de las personas, la naturaleza y el planeta debe estar en el centro del desarrollo económico, articulando sostenibilidad, igualdad de género y acceso justo a recursos. La economía de los cuidados forma parte de este enfoque integral, como uno de los pilares para construir territorios equita-

tivos y sostenibles. Reconocemos el papel positivo de la economía social y solidaria al desarrollo de una economía de cuidados.

Y para su seguimiento, consideramos fundamental:

1. Seguir **impulsando el proceso del WFLED**, fortaleciendo el rol que desempeña en la agenda global y su contribución a los procesos multilaterales actuales. Este impulso debe ir acompañado del refuerzo de su gobernanza y de la consolidación de una alianza multiactor sólida y diversa, como elementos clave para posicionar el desarrollo económico local en el centro de las soluciones globales.
2. Garantizar un **Secretariado Mundial del WFLED estable y permanente**, que permita asegurar la continuidad del proceso, facilitar la articulación entre actores, acompañar la implementación de los compromisos asumidos en los distintos Foros y beneficiarse plenamente de las contribuciones de los asociados.
3. Potenciar la **articulación del WFLED con foros nacionales y regionales sobre desarrollo económico local**, así como con otros espacios internacionales estratégicos como la segunda Cumbre Mundial sobre Desarrollo Social, entre otros, para fortalecer el diálogo y la convergencia de agendas desde lo local a lo global y viceversa.
4. **Reforzar y potenciar el trabajo inter-foros del WFLED**, promoviendo espacios de intercambio, colaboración y cocreación entre actores y organizaciones vinculadas al desarrollo económico local. Como resultado del VI WFLED, se impulsa la vertebración de un espacio colaborativo global de agencias/agentes y otros instrumentos de promoción del desarrollo económico local que, bajo la marca WFLED, articule redes, agencias e instrumentos ya existentes, y que facilite el diálogo, el intercambio, el mapeo, la formación y la cooperación técnica.

5. Iniciar el proceso hacia el VII WFLED, abriendo el proceso de candidaturas para su organización y definiendo una hoja de ruta que garantice la continuidad, la inclusión y el impacto del Foro.
6. Hacer conocer el potencial del desarrollo económico local, que nace en lugares concretos como respuesta endógena a oportunidades y desafíos únicos, desde iniciativas de actores y comunidades comprometidos que asumen riesgos y se conectan entre sí. Para contrarrestar la aglomeración de capital y cambiar el paradigma, la economía y su financiación tiene que localizarse, iniciarse en lo local, y servirá de ejemplo global. En este sentido, toda iniciativa de cooperación no solo puede apoyar e incrementar la capacidad, pero también dar visibilidad a la diversidad de soluciones.

Finalmente, trasladamos específicamente al FfD4 y a otros espacios multilaterales, las conclusiones y declaración del VI WFLED, así como las siguientes propuestas específicas para la financiación al desarrollo:

- a. Reconocer explícitamente el papel estratégico de los gobiernos locales y regionales como **socios clave y primeros aliados de los Estados nacionales en la movilización de los financiamientos complementarios a los recursos nacionales** y la dinamización concreta de la implementación de un desarrollo económico local sostenible e inclusivo.
- b. Establecer a través del proceso FfD **un espacio intergubernamental formal de seguimiento e intercambio para la localización del financiamiento** para promover sus avances e inspirar y multiplicar la acción.
- c. **Garantizar la autonomía fiscal y la descentralización para movilizar la riqueza local** y generar un efecto de apalancamiento en la financiación de las inversiones sostenibles y resilientes necesarias para

asegurar el futuro de las poblaciones, en particular en el capítulo de financiación de la adaptación de los territorios.

- d. **Fomentar el intercambio horizontal de experiencias y soluciones innovadoras**, así como la integración y escalamiento de instrumentos de las finanzas sociales y solidarias en los esquemas de financiación existentes.
- e. **Promover soluciones transformadoras de género** y centradas en el cuidado y en el tejido solidario en toda la agenda de financiación para el desarrollo, impulsando modelos de financiamiento progresivos y sostenibles, y priorizando la inversión pública en la implementación de políticas y sistemas de cuidados, como componentes centrales del desarrollo económico local. En este sentido, ampliar y contribuir al trabajo de la Alianza Global por los Cuidados, como plataforma global multiactor, promoviendo un cambio en la arquitectura financiera global que tenga como base una sociedad de los cuidados, en la que el bienestar, la sostenibilidad de la vida y la justicia social estén en el centro del desarrollo.

Los miembros y organizaciones asociadas del Comité Ejecutivo Internacional del Foro Mundial de Desarrollo Económico Local, reconociendo la complejidad y los desafíos asociados a la organización del VI WFLED en el contexto actual, expresan su agradecimiento a todas las instituciones y personas del Comité Nacional, por su compromiso y esfuerzo, así como al pueblo de Andalucía y de Sevilla, por su hospitalidad, que han hecho posible la celebración de este evento. Retornar a la ciudad que vio nacer el primer Foro supone una inspiración y un nuevo impulso al proceso abierto, colaborativo y territorial del WFLED: un espacio único y necesario●

Sevilla, Andalucía (España),
3 de abril de 2025

Europa no puede permitirse el lujo de descuidar a las áreas rurales. Desde la Red LEADER Europea ELARD exigimos acciones concretas para integrar el enfoque LEADER/CLLD en el núcleo de las políticas de la UE, garantizando la cohesión territorial, la competitividad económica, la resiliencia democrática y una respuesta eficaz a las crisis rurales.

Las zonas rurales de la Unión Europea se enfrentan a desafíos crecientes: **envejecimiento de la población, emigración juvenil, estancamiento económico, acceso limitado a los servicios** y crecientes presiones derivadas de los **cambios geopolíticos**. Sin embargo, resulta paradójico que estas mismas regiones, que representan algunas de las **prioridades cruciales de la UE**, como la **seguridad alimentaria**, la **adaptación al cambio climático** y la **cohesión territorial**, estén siempre **infra financiadas** y, en la mayoría de las ocasiones, **olvidadas**. **Para que Europa prospere, sus zonas rurales deben mantenerse dinámicas, resilientes y bien conectadas**.

La **Red LEADER Europea ELARD**, formada por 33 socios y que representa a más de **2.500 grupos de acción local** en todo el territorio de la Unión Europea, ha lanzado la campaña **‘#MyRuralFuture, Un millón de voces por el desarrollo rural. ¡Por el futuro de nuestros pueblos!’**, con el objetivo de que la **Comisión Europea refuerce el papel del desarrollo rural como pilar clave de la política rural de la UE** y asegure su **financiación** en el próximo **Marco Financiero Plurianual (MFP)**. La campaña quiere lograr **un millón de firmas de apoyo en toda Europa** para demostrar que el **modelo LEADER/CLLD es esencial** y debe mantenerse con **financiación suficiente y estable en el siguiente período de programación**. Para ello, ha abierto una recogida de firmas online, abierta hasta el 15 de mayo, una petición en la que cualquier persona puede participar.

Durante más de **30 años**, **LEADER** y el **desarrollo local participativo (CLLD)** han demostrado que **los enfoques participativos de abajo a arriba pueden abordar con éxito los desafíos rurales**. A través de los **Grupos de Acción Local (GAL)**, estas herramientas **movilizan el conocimiento local**, generan **capital social** e implementan **soluciones innovadoras** adaptadas a las necesidades específicas de cada comunidad.

Un millón de voces por el desarrollo rural. ¡Por el futuro de nuestros pueblos!

Un trato justo para la Europa rural: nuestras reclamaciones

Las zonas rurales representan el 80% del territorio de la UE y albergan a aproximadamente el 30% de su población. **A pesar de su importancia crucial y del éxito del LEADER CLLD, se les exige que hagan más con menos financiación**. Además, ante los desafíos que enfrenta actualmente la UE, no debemos olvidar que las zonas rurales son una prioridad. **Sin zonas rurales prósperas, no habrá Europa**. Para aprovechar al máximo el potencial del desarrollo rural participativo, instamos a la Comisión Europea a:

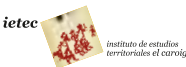
1. **Hacer que las herramientas de desarrollo rural participativo sean obligatorias en todos los estados miembros de la UE en el próximo marco financiero plurianual (MFP)**, garantizando que el desarrollo rural participativo (CLLD) siga siendo un pilar fundamental de las políticas territoriales de la UE.
2. **Integrar LEADER/CLLD en diversas políticas de la UE y proteger su asignación presupuestaria** mediante la asignación de fondos, incluyendo la Política Agrícola Común (PAC) y la Política de Cohesión, reconociendo que el

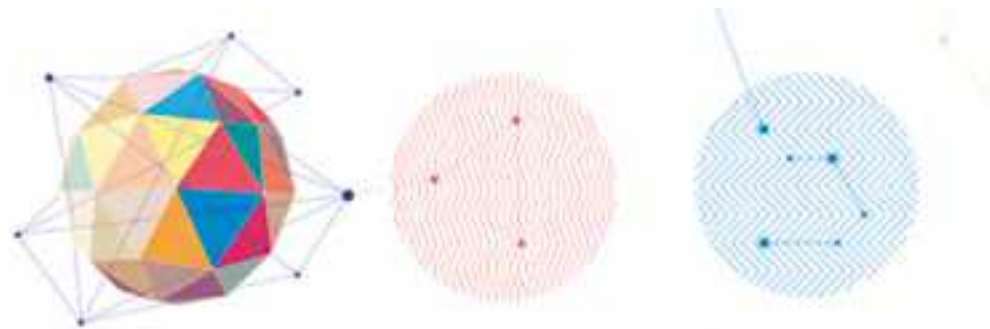
desarrollo rural va más allá de la agricultura. Para ello, es fundamental difundir una definición clara de lo que abarca el desarrollo rural.

3. **Fortalecer y reconocer el papel de los Grupos de Acción Local (GAL) como facilitadores clave de las políticas de la UE a nivel local** y como actores clave en la prevención y la lucha contra la desinformación, convirtiéndolos en socios reconocidos en la gobernanza y los esfuerzos de integración europea.
4. **Simplificar el acceso a la financiación reduciendo las cargas administrativas** y garantizando que los mecanismos **multifondo** respalden iniciativas eficientes lideradas por la comunidad, junto con el compromiso de la UE de reducir la burocracia de los Estados miembros y mejorar la capacidad de gobernanza local.
5. **Aumentar la financiación para LEADER-CLLD**, a un nivel que coincide con su impacto demostrado y su papel ampliado en la lucha contra los desafíos rurales.

Todas estas demandas se alinean con la **Visión a Largo Plazo para las Zonas Rurales (LTVRA)**, la declaración del **Pacto Rural** y la **Visión para la Agricultura y la Alimentación 2040**, derivada del **Diálogo Estratégico sobre el Futuro de la Agricultura y la Alimentación**, que han establecido objetivos ambiciosos para territorios rurales más fuertes, conectados, resilientes y prósperos. Desde ELARD apoyamos plenamente estos compromisos e instamos a la Comisión Europea a traducirlos en acciones concretas, priorizando LEADER/CLLD en el próximo marco financiero plurianual (MFP)●

VI FORO MUNDIAL DE
DESARROLLO
ECONÓMICO
LOCAL
SEVILLA, ES_ 1-4 Abril 2025

Saludos afectuosos desde Aurora
(Ontario, Canadá)

Queridos amigos, que están haciendo la presentación del *Vocabulario* y de la *Antología*. Tengo muchos recuerdos de Bicorp, especialmente del amigo Segundo Pérez, que era un excelente informador, y su señora María, ya que pasé varios días en su casa; me trataron con un afecto y una amistad inolvidables. También me acuerdo bien de cuando mi maestro Joan Coromines me pidió que diera una vuelta por el pueblo para ver el Río Mengual y probar la etimología de *Bicorp* como BEDO CURVO. Ahora pensando en los dos libros, creo que ha sido un gran éxito, como me dicen muchos amigos. Claro que estoy muy agradecido a la Acadèmia Valenciana de la Llengua, al Ayuntamiento de Enguera y a Pep Aparicio del IETEC. Y agradezco a mis queridos amigos José Enrique Gargallo y Maite Mollà, que han sido mis colaboradores muy apreciados. Y, sobre todo a Maite, que ha sido una informadora excelente del habla de Bicorp.

Ahora pienso, queridos amigos, que hemos hecho una gran obra y esto era necesario. El Profesor Emili Casanova organiza cada tres años unas jornadas sobre las llamadas *hablas churras*. Pero, aun así, estas hablas desaparecen. Por eso, era preciso hacer el *Vocabulario* que había recomendado Ramon Menéndez Pidal a Manuel Sanchis Guarner. También quiero tener un recuerdo para el añorado amigo Jaime Barberán, que quería preparar el *Vocabulario*, pero no había manera. Yo, finalmente, después de hacer mi tesis

Nota sobre el Vocabulario...

Joseph Gulsoy

doctoral sobre el diccionario valenciano de Sanelo, descubro que Enguera tiene una literatura valiosa e inmediatamente decido hacer el trabajo sobre el habla enguerina, que, con el tiempo, resulta ser sobre toda La Canal de Navarrés. La literatura estaba tan bien hecha por grandes escritores que los autores eran fuente de inspiración. De esta manera, prometo a Don Jaime que, a base de

los escritos como fuente, tendremos el Vocabulario de los dialectos hispanos más bien documentado de todos. Y creo que hemos cumplido: quiero insistir en que hemos hecho una gran obra con la colaboración de toda la comunidad de los pueblos de la Canal de Navarrés. ¡Gracias a Dios!

Estoy en una residencia de seniors; no puedo usar el ordenador. Me ayuda mi sobrina Minerva. Y no hago más que mirar la televisión, descansar muchas horas al día y leer partes del *Vocabulario* y de la *Antología*, preparada con Vicent García Perales. Y pienso con gran placer que hemos hecho un gran trabajo ●

Lluís Xavier Flores Abat

¿Cómo ves la situación en general –ámbitos culturales, musicales, artísticos...– y la oferta cultural, musical, social... en la Canal de Navarrés?

Aunque se están dando pequeños pasos en la normalización de una oferta cultural variada, creo que es insuficiente. El tejido cultural se encuentra asentado principalmente en la oferta producida por las sociedades musicales de la Canal de Navarrés que realizan una labor encomiable. Sin embargo, nuestras ofertas culturales se centran principalmente en una oferta lúdica dejando la cuestión artística y cultural en un ámbito más reducido.

¿Cuáles consideras que son los principales ámbitos en los que trabajar para que la música, la cultura, la educación, puedan constituirse en motor económico y sociocultural, así como implementador de la calidad de vida de los ciudadanos y ciudadanas de la comarca? ¿consideras que hay que acentuar y/o priorizar alguno de ellos?

Creo que deberían centrarse en dos ámbitos principalmente. En primer lugar, la creación de una red artística aprovechando los contactos y el conocimiento del medio que aportaría gente de nuestras comarcas que trabaja o está vinculada a la industria cultural. Tenemos escritores, actores, músicos, pintores, historiadores y un largo etcétera (que muchas veces no conocemos en nuestra propia comarca), que quizá estarían dispuestos a aportar su conocimiento y contactos para crear una red cultural sólida. En segundo lugar, creo que es muy importante la divulgación, la difusión y la información de todo tipo de actividades que se realizan. Hay un público potencialmente interesado en estas actividades que muchas veces no accede a ellas por desconocimiento. Una mayor difusión e información ayudaría a que pudiera llegar a un público potencialmente mayor y consolidaría estas actividades apoyándolas con la asistencia, con el pago de una entrada o hasta con la propia participación activa.

Consideras, por ejemplo, que desde las Mancomunidades de la Canal de Navarrés y de la Costera-la Canal, así como del Grup d'Acció Local Caroig-Xúquer y otras instituciones ¿se debería establecer un proyecto de intervención e implementación de las cuestiones musicales, culturales y, a partir de ahí, planificar una serie de acciones culturales, musicales, etc. concretas –y cuáles podrían ser estas– que fuesen una agenda específica y que además que motivaran

Vértigo y llama Entrevista a José Miguel Fayos-Jordán, catedrático de Composición y jefe del departamento de Composición, Canto, Dirección y Sonología del Conservatorio Superior de Música de Valencia; Compositor, director, profesor e investigador...

Mariví Talón Talón

la creación autóctona de empleo en la comarca?

Sin ninguna duda. El factor institucional es muy importante en la consolidación y difusión de estos proyectos. Siempre es preferible aglutinar todas las propuestas individuales bajo el apoyo de una institución que contribuya a la cobertura logística y administrativa, la disposición de espacios, difusión de eventos, el acceso a ayudas y subvenciones o la negociación con ayuntamientos u otro tipo de instituciones. Algunas de estas acciones podrían ir desde intervenciones locales hasta la creación de eventos como ciclos de conciertos, ciclos de conferencias, festivales de música o teatro regulares, actividades itinerantes coordinadas o talleres culturales.

Consideras que la educación musical y artística, desde Escuelas, Institutos... y desde el Conservatorio Profesional de Música maestro Ponce y las Escuelas de educandos de las diferentes Bandas, ¿tendría que tener una mayor incidencia en la vida local y comarcal?

Absolutamente. Tenemos un tejido institucional formativo importante que tiene un escaso eco en la sociedad. Más allá de ver a la banda del pueblo desfilando en pasacalles y procesiones, nos encontramos con actividades regulares anuales cuyo impacto se reduce al ámbito casi exclusivo de la propia actividad lectiva de escuelas de música y conservatorios. Esta actividad, en ocasiones, tiene un alto valor artístico que podría resultar de gran interés para todo aquel que disfruta de estas actividades. Si se consiguiera trascender ese ámbito exclusivamente educativo-lectivo, podría ofrecerse a la sociedad una oferta importante de conciertos, talleres, conferencias o eventos que podrían ser de un impacto ciertamente importante. Sería también una forma de poner en valor la encomiable labor que se realiza en pro

de la educación artística, a veces tan infravalorada y despreciada.

Reconocemos que los pilares básicos de la economía de la comarca son la agricultura especializada, los servicios, y cada vez menos, la industria... Este modelo productivo es el que ha predominado a lo largo del tiempo. ¿Consideras que las acciones y actividades culturales en general, y de la cultura popular en particular (estudios musicales y de composición, conciertos, centros de investigación, danza, actuaciones, etc.) podrían devenir en motor socioeconómico de la comarca?

Considero que, si el punto de partida es que una sociedad más culta y formada, es una sociedad mejor, cualquier acción que se tome en este sentido tendrá un impacto beneficioso en la sociedad, por pequeño que sea. Un aspecto a parte es la perspectiva económica. Nos encontramos en una situación geográfica con unas conexiones y transportes muy limitados, lo cual, puede suponer un impedimento para que exista un alto impacto económico ya que el hecho de atraer público potencialmente interesado más allá de este ámbito geográfico se ve muy limitado y se circunscribe casi exclusivamente a nuestras comarcas. Sin embargo, estamos comprobando como estas mismas poblaciones están experimentando un auge turístico importante gracias a los innumerables encantos naturales de los que disponemos. Este hecho, podría conectarse incentivando una oferta turística que pudiera combinar el aspecto lúdico, el interés por la naturaleza, por los deportes al aire libre, por el patrimonio histórico y arquitectónico, con la gastronomía y también por la cultura sólida, integrándose en un todo coordinado. Esto, además de producir un impacto socioeconómico en la zona, resultaría de alto valor para los propios vecinos que podría disfrutar de toda esa oferta de actividades en su propia casa.

Consideras que la música específicamente y la cultura en general, y la cultura popular en particular, podrían derivar en industrias culturales creativas –basadas en la creatividad individual, las habilidades, el talento, la cooperación y la investigación común... y su utilización en la recuperación patrimonial natural y cultural, a partir de las iniciativas existentes en la creación de micro-medio empresas industriales, socio-públicas, vinculadas con la cultura (música, danza, folclore re-creado, etc.) y convertirse en nuevos yacimientos de ocupación en la comarca? ¿qué

Refugio en Loma Ferrer

papel podrían jugar los Ayuntamientos, las Mancomunidades, la Diputació de València en esta dinámica?

Puesto que no soy un experto en economía no me atrevería a señalar el potencial económico o empresarial que puedan tener estas iniciativas. De lo que sí estoy convencido es de la necesidad de invertir en el patrimonio histórico y cultural de nuestras comarcas y es aquí donde estas instituciones tienen mucho que aportar. Como ya hemos comentado anteriormente, la cobertura logística y administrativa resulta determinante en la creación de iniciativas encaminadas a la creación o preservación de la cultura y el patrimonio, sin olvidarnos de las ayudas económicas con las que apoyar todas estas iniciativas. Considero, desde mi humilde opinión, que la creación de iniciativas empresariales realistas y

sostenibles, apoyadas por instituciones y administración, podrían derivar en la consolidación de acciones concretas que resultarían de un impacto considerable en el aspecto sociocultural.

La cultura, en sus diversas facetas y/o ámbitos: música, danza, arte, patrimonio, etc., consideras que tiene un marcado perfil social y comunitario, viviente, que asiste-ayuda a establecer vínculos, relaciones, identidades... que, en definitiva, configuran un buen vivir en los territorios en los cuales se implementa... ¿qué piensas al respecto desde tu perspectiva profesional?

La cultura no sólo nos enriquece como seres humanos, sino que además nos aporta una visión del mundo y de la vida mucho más amplia, variada, reflexiva y real. Nos conecta con el

resto de la sociedad y nos proporciona una identidad y personalidad propias. Asumiendo que una sociedad más culta es una sociedad mejor y asumiendo que una de las cuestiones reflexivas recurrentes en el ser humano es “quién soy y qué lugar ocupo en el mundo”, es la cultura la que nos proporciona respuestas a estas cuestiones existenciales. Por tanto, el hecho cultural, nos vincula con nuestra propia existencia y nos hace partícipes de una experiencia común. En un mundo en el que prácticamente todo se mide en términos económicos, es la cultura la que proporciona sentido a nuestra realidad particular y, por tanto, pese a que no tenga una “utilidad inmediata y tangible”, si responde a una necesidad existencial y, por ende, es imprescindible para nuestro propio bienestar particular.

A pesar de los grandes esfuerzos realizados en el ámbito de la cultura... tanto desde el ámbito público institucional como desde el ámbito social –asociativo, investigador...– y con iniciativas tan potentes como, por ejemplo: el conservatorio profesional musical maestro Ponce, en Chella; las diversas sociedades musicales locales; Ediciones Babilonia; la red museística de Enguera, Bicorp...; estudi Alicia Herrero; Navarrés punto y aparte; BenAmil/residencia rural de artistas; etc. podrían pensarse y planificarse como un programa cultural territorial de tramas y texturas que recombinase la cultura con la naturaleza, y viceversa, que articulase las iniciativas públicas y sociales, que coordinase les diferentes iniciativas, que se diese publicidad a las mismas mediante un boletín periódico –escrito y digital– puesto en marcha por la Mancomunidad, ayuntamientos, iniciativas sociales, etc.: ¿sería interesante? ¿cómo podría abordarse?

Como he señalado anteriormente, la difusión y la divulgación son más que necesarias para que todo este tipo de iniciativas pueden penetrar en la sociedad de manera eficiente. Quizá una forma de abordarlo sería, no solo mediante la creación de un boletín periódico sino, además, aprovechar la capacidad de difusión de las redes sociales para publicar todos los eventos. Sin embargo, no basta solamente la publicidad del evento sino crear una difusión que sea realmente eficiente y que responda a cuestiones como: ¿en qué consiste? ¿quién lo realiza? Y especialmente, ¿por qué debería interesarme? Este último aspecto es determinante ya que el potencial público que pudiera estar interesado, en ocasiones, desconoce el hecho funda-

mental de qué puede aportarle, lo cual, invita menos a la asistencia. Por tanto, convendría poner un especial énfasis en la forma en la que se publicita, se informa y se divulga para que realmente toda la información necesaria pueda llegar a quién pueda tener interés o hasta incluso, generar interés en quienes a priori no guardan ningún vínculo con la actividad.

Desde una perspectiva musical, socio-cultural y educativa, política e institucionalmente, ¿cuáles deberían ser, según tu criterio, las propuestas para revertir la situación actual e ir hacia la creación de espacios de intercambio, cooperación y comunidad, investigación y conocimiento... que posibiliten una democracia cultural, la participación ciudadana en los entornos rurales y una sociedad de buen vivir en el territorio del Caroig y, específicamente, en la Canal de Navarrés?

En primer lugar, ser conscientes del patrimonio humano que tenemos entre nosotros. Como decía al principio de esta entrevista, en ocasiones, desconocemos en nuestro propio entorno la cantidad de personas que realizan una labor importante en el ámbito cultural dentro de su profesión. En segundo lugar, contar con este patrimonio humano que puede ser una forma muy eficaz de asesoramiento, creación de ideas o apoyo activo en las acciones que puedan realizarse en pro de la cultura. En tercer lugar, crear un espacio de encuentro entre todos estos agentes culturales en el cual se puedan proponer e intercambiar ideas, contrastar opiniones o generar debates que puedan derivarse en la cristalización de propuestas sólidas. Y, por último, dedicar un esfuerzo importante

a la divulgación y la pedagogía, a generar interés y enseñar el “por qué esto puede ser interesante” para cada individuo. A partir de ahí, la consolidación de cualquier propuesta iría respaldada por una confección meticulosa, reflexiva, bien meditada, bien organizada, bien articulada y bien difundida.

Creo también que puede ser importante un buen aprovechamiento de los recursos y actividades, organizando bien los espacios y fechas. Pongamos por ejemplo una producción teatral. Después del esfuerzo que conlleva todo el montaje, no debe limitarse a un lugar único, sino buscar la optimización mediante la repetición en otros lugares de manera que se pueda cubrir un amplio abanico de población, añadiendo solamente el hecho de repetir lo que ya está ensayado, organizado y coordinado.

Por último, considero que puede resultar potencialmente interesante desarrollar la interdisciplinariedad como un valor añadido que proporciona un mayor conocimiento y una experiencia cultural más completa, aportando además público potencial de diversos campos que inicialmente no hubiera considerado la asistencia en un campo que no es el de su interés principal. Algunos ejemplos podrían ser conferencias seguidas de conciertos, exposiciones combinadas con ponencias, creación de eventos escénicos que integren el espacio histórico y la movilidad entre localizaciones, recitales poéticos combinados con música y/o pintura, charlas divulgativas breves, etc.

Alguna cosa más que consideres decir, añadir o en la cual quisieras incidir...

Agradecer vuestro interés y vuestra labor tan necesaria en nuestra comarca ●

premi d'assaig-investigació / premio de ensayo-investigación

2026

<http://www.ietecelcaroig.org/descargas/premi26.pdf>

Exposició

El País d'Estellés l'Estellés del País

Federació
d'Instituts
d'Estudis
del PV

IRMU

CCERPC

EC

Federació
CATALUNYA FONS

ESCOLA VALENCIANA

ESPAÑA

GOBIERNO DE ESPAÑA

Cent anys després del naixement de Vicent Andrés Estellés, l'associacionisme social i cultural del País Valencià s'ha organitzat per a homenatjar el poeta de Burjassot en un context de boicot i menyspreu per part de les principals institucions del país i enmig d'una ofensiva contra la llengua i la cultura pròpies.

Així, la Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià (FedinesPV) se suma a aquesta celebració i presenta l'exposició «L'Estellés del País, el País d'Estellés»: una mostra de com Vicent Andrés Estellés va recórrer tot el País Valencià –i més enllà– en la seua obra escrita; i com, al seu torn, el territori li ha retornat aquest afecte en forma d'actes, reconeixements i homenatges de tota mena.

Vicent Andrés Estellés (Burjassot, 1924 – València, 1993) és un dels principals renovadors de la poesia catalana contemporània i, possiblement, el poeta més important en la nostra llengua després dels grans poetes del segle XV com Ausiàs March.

La seua obra poètica és extensa. Hi destaquen els títols: *Ciutat a cau d'orella* (1953), *La nit* (1956), *L'inventari clement* (1971) –premi Ausiàs March–, *Llibre de meravelles* (1971), *La clau que obri tots els panys* (1971) –premi Diputació de València–, *Recomane tenebres* (1972) –premi Crítica Serra d'Or–, *Les pedres de l'àmfora* (1974) –Lletra d'Or i premi Crítica Serra d'Or–, *Balanç de Mar* (1978) –premi Crítica Serra d'Or–, *Les homilies d'Organyà* (1981) –que inclou «Coral romput», enregistrat en disc per Ovidi Montllor– o *Sonata d'Isabel* (1990), entre altres.

Professionalment, des del 1949, Estellés treballà al diari *Las Provincias* de València, i en fou redactor en cap (abans que es

convertira en l'òrgan del búnquer barraqueta). Fruit de la professió, realitzà nombrosos articles periodístics; i també algunes composicions en prosa, algunes narracions, obres teatrals, guións de cinema inèdits i textos memorialístics.

Amb tot, Estellés fou un home compromés amb el seu poble i el seu temps: la seua poesia s'inscriu en la lluita antifranquista i en la lluita per la recuperació de la llengua i dels drets nacionals del País Valencià (en les coordenades del projecte polític plantejat per Joan Fuster).

“La Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià vol sumar-se a la celebració de Vicent Andrés Estellés amb un projecte que ajude a evidenciar la importància de la seua obra i l'impacte que tingué –i encara té– en la societat valenciana

Així, els seus versos acompanyaren les reivindicacions polítiques i socials d'una època (com a lectura popular o a través de les musicacions de la Nova Cançó, entre d'altres).

Tanmateix, el protagonisme que tingué en l'última etapa del franquisme i els primers anys de l'anomenada Transició el convertí en blanc predilecte de l'odi de l'extrema dreta, juntament amb el mateix Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner. Però, alhora, va rebre nombrosos reconeixements, com el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1978), la Creu de Sant Jordi (1982), el Premi d'Honor de les Lletres Valencianes (1984) i la medalla d'Or de les Belles Arts del Ministeri de Cultura espanyol, a títol pòstum.

1. Un poeta centenari

Vicent Andrés Estellés és un dels escriptors més reconeguts de la nostra literatura, tant des dels estudis acadèmics i universitaris, com pels lectors. De fet, tot i que el 2024 el Govern valencià va ignorar el centenari del naixement del poeta, universitats, societat civil organitzada, ajuntaments i organismes institucionals així com entitats culturals diverses han rellegit l'obra del poeta amb una empena considerable. La vigència d'aquest clàssic es fonamenta en diferents aspectes.

En primer lloc, destaca la relació amb els clàssics medievals de la literatura catalana, sobretot amb Ausiàs March, amb l'obra del qual Estellés diàloga amb maneres múltiples, per prendre-li determinats versos i ubicar-los en un temps nou, però en un mateix espai –el valencià– cinc-cents anys després. *Llibre de meravelles*, com va apuntar Mariola Aparicio Cortés (2003), és l'obra en què més s'observa aquesta lectura pròpia de la tradició literària. Des del títol que remet a *Llibre de meravelles* del medieval Ramon Llull, fins als epígrafs de literats de l'època com ara Pere March o Jaume Roig, aquestes referències contrasten amb la realitat poètica de la València dels anys cinquanta que opera en els poemes. Ara bé, aquestes referències evidencien una poètica pròpia d'entendre l'amor o el vincle amb la mort, marcada pel contrast amb els referents contemporanis i la cosmovisió que s'intueix en el llenguatge medieval.

En segon lloc, en la seua trajectòria, el poeta tracta els temes clàssics de la literatura, com és la mort, l'amor i els plaers de la vida amb veu pròpia. Els poemes més llegits i valorats d'Estellés solen ser els que més s'associen de manera explícita a aquestes temàtiques: El poema “Els amants”, amb els versos inicials “No hi havia a València dos amants com nosaltres”, ha esdevingut un dels més reconeguts i estimats, per tal com mostra un amor eròtic i passional, alhora revestit de la tradició literària sobre el desig amorós quan remet a Carles Riba, a Petrarca o a Bécquer. La temàtica de la mort també és habitual en els textos estel·lesians, no sols per la influència de l'episodi biogràfic de la mort de la filla en els anys cinquanta, sinó també com a discurs que pot prendre formes populars, com en “Cançó de bressol”, un poema referit a la mort però amb forma de cançó popular. El mateix jo poètic parla de com hauria de ser el dia que faltara dins d'*El gran foc dels garbons*, en una operació literària plena d'ironia i amb referències a la literatura:

Vicent Andrés Estellés, la Canal de Navarrés i la Costera

Jordi Oviedo Seguer,
Universitat de València

Em moriré escrivint els millors versos de l'idioma català en el segle xx, amb perdó de Rosselló i Salvat, amb el permís de Pere Quart i Espriu.

Foix plorà moltíssim en saber-ho i inútilment intentarà un sonet, l'únic sonet que li serà rebel i mai no passarà del tercer vers.

Fuster, Ventura: no digueu que no us he avisat a temps. En els papers faran elogis precabuts —oh, sempre

es necessita certa perspectiva. Pense en el nostre poble, i li demane a Déu una mort digna. Déu que ho faça.

En tercer lloc, l'escriptor planteja la seua obra com un compromís amb l'espai viscut. Des d'un poble concret, com és el Burjassot natal, el poeta fa emergir en la seua literatura un poble-nació, com és el País Valencià. Així doncs, la geografia literària estel·lesiana, com ha indicat Irene Mira-Navarro (2021), va dels espais interiors, domèstics, relacionats amb allò més íntim, fins a allò col·lectiu vinculat al poble com a nació. Les referències a llocs concrets valencians uneix el lector amb els poemes d'Estellés, perquè esdevenen espais compartits, però amb la mirada del poeta.

En darrer lloc, la llengua literària estel·lesiana és capaç de jugar amb la tradició clàssica i culta i alhora emprar elements propis del llenguatge popular o de registres més col·loquials, o associats a una dicció oral. A més, la diversitat de formes i composicions emprades és constant: el domini del vers decasíl·lab clàssic català o dels alexandrins se suma a l'ús habitual de sonets, estrofes sàfiques o composicions com la tanka, d'origen japonès, que Estellés fa servir per a temàtiques i perspectives pròpies. A tall d'exemple, els versos alexandrins, extensos, del poema “Coral romput” aporten narrativitat al text, mentre que els sonets d'*El gran foc dels garbons*, es vinculen a Góngora o a una forma molt emprada pel poeta català Josep Vicenç Foix.

2. L'espai, el país literari: la Canal de Navarrés i la Costera

En els anys setanta del segle passat, l'obra de Vicent Andrés Estellés es divulgava arran de la publicació de llibres escrits en les dècades prèvies, com ara *La clau que obri tots els panys* (1971), juntament amb la publicació dels primers volums de l'obra completa. Així mateix, s'intensifica la musicació dels seus poemes, sobretot per part d'Ovidi Montllor, per la seua interpretació dels textos estel·lesians. A més, el poeta es compromet amb el moment històric de canvi polític en les acaballes del franquisme i se suma al moviment de recuperació cultural, lingüística i nacional d'aquests anys. De manera més explícita i en aquest context, entre els anys 1974 i 1978 aproximadament, Estellés prepara l'anomenat *Mural del País Valencià*: una obra amb l'objectiu de recrear de manera literària els fets i els personatges històrics i culturals valencians més importants, però també el poble anònim, així com les serres, els rius, les ciutats, els pobles i les comarques del País. Com va indicar Jaume Pérez Montaner (1996), es tracta d'una operació inspirada en projectes similars de l'escriptor nordamericà Walt Whitman, del poeta xilè Pablo Neruda a *Canto general* i en els murals pictòrics de Diego Rivera i de Josep Renau, que buscaven la representació equilibrada de les parts que conformaven un tot, un poble.

Un dels elements que, com s'ha dit, defineixen l'èxit de la poètica estel·lesiana, és la referencialitat dels espais escrits, perquè vinculen el lector amb l'obra, arran de l'espai reconegut i compartit amb els lectors per mitjà de la literatura.

D'aquesta manera, en el projecte muralístic d'Estellés, les comarques de la Costera i la Canal de Navarrés amb els pobles que les conformen també apareixen en llibres i en poemes, com a espais que formen el país real i el país literari dels valencians i valencianes. D'entre aquest grup de textos, destaquen els que prenen forma de llibre autònom, que es publicaren en els anys huitanta, de manera prèvia a l'edició “completa” de *Mural del País Valencià* en 1996, que fou pòstuma. A més, sovint aquests llibres estaven vinculats a entitats i col·lectius que demanaven a Estellés que els seues pobles i ciutats formaren part del projecte anunciat de *Mural*. Aquest és el cas dels llibres *Xàtiva* i *Canals*. Dues obres que actuen com a avançament de la totalitat del projecte literari esmentat i es publicaren per l'Associació d'Amics de la Costera el 1980 i amb el suport de l'Ajuntament de Canals el

Casica ampliada en Loma estrecha

1987, respectivament. Ambdós textos tenien edicions de luxe i populars i incorporaven il·lustracions del xativí Joan Ramos. La publicació de cada llibre presenta una intrahistòria particular; el llibre *Xàtiva* incloïa textos sobre la ciutat “socarrada” escrits en diferents moments i, sobretot, en una estada en la ciutat del poeta a finals dels anys setanta, a qui s’hi havia convidat perquè l’escrigués. Toni Martínez va editar aquest aplec i n’ha explicat el procés i les repercussions literàries i culturals en diferents articles i llibres, com ara en el seu darrer llibre *Vicent Andrés Estellés de prop* (2022).

La manera de literaturitzar aquests espais, alguns sense haver-los conegut físicament, es basa en un to apelatiu i esperançador, amb referències a elements constitutius bàsics, associats a la creació, com l’aigua, la terra o el foc. Aquesta materialitat essencial també s’observa en la referència a aliments bàsics, com el pa o el vi. També, es pren algun tret històric o artístic per a construir un poema que es pugua vincu-

lar a un lloc. Es tractava d’evocar amb aquestes referències l’horitzó possible d’un reviscolament nacional bastit sobre els pobles i les comarques, com a peces del nou país literari i polític en construcció. De fet, de manera similar al conegut poema “Cos mortal” de *Llibre de meravelles*, construït amb noms de carrers de la ciutat de València, en el llibre *Xàtiva*, el poeta elabora un poema amb tots els pobles de la Costera, que titula “Èpica”:

ÈPICA

l’Alcúdia de Crespins, la Llosa de Ranes, Moixent, Barxeta, Montesa, Canals, Cerdà, Novellè, Estubeny; Roglà i Corberà, la Font de la Figuera, Torrella de la Costera, el Genovés, Vallada, la Granja de la Costera, Vallés de la Costera, Llanera de Ranes, Llocnou d’En Fenollet, Xàtiva.

L’èpica i la mística necessàries prenen, però, una perspectiva humana i es combinen amb una mirada personal que esdevé sincera i íntima. En aquest sentit i de manera més concreta, en *Mural* trobem referències també a la totalitat dels pobles de la Canal de Navarrés, en poemes del Llibre XVIII, dins l’aplec *Els pobles. L’amor nocturn*, publicat en *Obra completa XI* (2023). En aquest llibre, els poemes referits a la Canal apareixen barrejats amb altres valencians, castellonencs i alacantins, amb una mirada que posa el focus en els pobles i les comarques concrets i no en les províncies, com s’ha dit. Alguns dels poemes referits a la Canal mostren el procés general de creació dels poemes per a *Mural*. A més dels elements temàtics i estilístics, Estellés emprà el decasíl·lab clàssic català, en estrofes de huit versos. En el poema d’Estellés dedicat a Énguera, s’observa la presència del “forment”, que es transforma en “pans” que són com “pedres”, amb una referència final a la “farina”. El pas del temps es relaciona amb un altre element

natural necessari com és l’aigua, que s’associa a l’amor i la brisa “d’extensos solcs, de poalades greus”, en imatges senzilles però evocadores:

ÉNGUERA

Corona astral de dalles i forment, pedres com pans, bonyeguda l’aurora, pins i castell i claus d’aigua i de lloses tot apressant i avançant rellotges, cantant, amor, als peus de la finestra tota la nit fins arribar la brisa d’extensos solcs, de poalades greus, de mocadors i aloses de farina.

En el poema adreçat a Bicorb, amb els versos “Aquell dibuix, fumats, damunt les lloses” s’al·ludeix a un element del patrimoni històric local, com són les pintures de la Cova de l’Aranya, per a remetre a un passat col·lectiu mític, de creació d’un poble amb arrels històriques en l’espai, de manera similar a la tasca literària del poeta en *Mural*, com es destaca en el darrer vers: “Principi just del coral de la pàtria.”:

BICORB

Aquell dibuix, fumats, damunt les lloses, aquell passat que vigorós retorna, allò, allò, grans de dacsa en un cànter, alguns metalls, cadàver problemàtic. Com d’anar fent, reconstruint, tenaç, tot el passat vertiginós d’un poble, com retornar amb fletxes als camins. Principi just del coral de la pàtria.

D’altra banda, el poema titulat “Bolbait” se centra en el futur, com a resultat d’un procés col·lectiu de lluita, de redreçament com a poble. El jo poètic opta ara per referir-se a l’amor de manera explícita, com a estratègia per aconseguir el futur esmentat, com s’observa en els versos “enamorat de la batalla tendrà”. L’estima al país és un primer pas per a la consciència del canvi cap al futur:

BOLBAIT

Com projectat a un futur de més lluita, de més amor, de més tendresa encara. Tros de frontal, una fusta cremada. Canta el futur, el dia, a les façanes. Enamorat de la teua comanda, enamorat de la batalla tendrà, enamorat que jeu damunt la màrfega i fa l’amor amb un crit de victòria.

El poema amb el nom de “Quesa” segueix amb aquesta estratègia de reme-

tre a l’espai com si es tractés d’un cos amat, en un cant amb referències naturals i fundacionals, com la terra, l’aigua i les plantes. Un dels temes més tractats per Estellés com és l’amor, es trasllada als llocs, en una operació que s’ha definit com a erotització de l’espai (Roger, 2000) i que se centra ara en un poema d’una localitat concreta:

QUESA

Canta la vall i canta la muntanya. Canten els noms com l’aigua sota el pont. Ai un amor de corbella i floreta! Ai un amor de tomello en la boca! És com un bri i canta com un bri. Entre els teus pits el diposite, amor. Entre els teus pits esperarà el nou dia. Entre els teus pits novençans d’alegria.

3. Conclusions

En síntesi, la combinació de les característiques més rellevants de la poesia estellesiana prenen cos en els poemes de *Mural del País Valencià* sobre la Canal de Navarrés i la Costera, amb un estil concret: directe, bell, ple de comparacions i metàfores sobre referents bàsics o primaris, però bastit sòlidament sobre el domini del llenguatge i les formes poètiques més diverses, que evolucionen en la seua obra i s’adapten a cada finalitat.

Els poemaris esmentats en el text, però també altres com *Hotel París* o *Horacianes* representen la diversitat d’accents de la poètica estellesiana en una època complexa i són portes d’accés a una lectura àmplia de la seua

obra. Una de les claus de la vigència d’Estellés és la manera en què la seua poètica remet a l’amor personal i a l’estima i el compromís amb la terra. Aquesta manera d’estimar s’associa, en definitiva, a una manera de ser i de sentir pròpia, connectada a allò que els valencians i valencianes hem viscut des de la segona meitat del segle xx fins els nostres dies.

Els textos d’Estellés adreçats a les nostres comarques i pobles esdevenen patrimoni literari col·lectiu que hem de reivindicar i sentir com a propi, en una operació literària farcida d’estima al País Valencià i a les persones que l’habitam ●

Referències bibliogràfiques

ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. (2023). *Vicent Andrés Estellés. Obra completa XI*. Tres i Quatre.

APARICIO CORTÉS, Mariola. (2003) Les Fonts clàssiques de Vicent Andrés Estellés. *L’Aiguadolç*, 28, 23-58, <https://raco.cat/index.php/Aiguadolc/article/view/65290>.

MARTÍNEZ REVERT, Antoni. (2022). *Vicent Andrés Estellés de prop*. Tirant Humanidades.

MIRA-NAVARRO, Irene. (2021). *La poètica de l’espai en Vicent Andrés Estellés*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

PÉREZ MONTANER, Jaume (1996). El Cant general dels pobles valencians. Dins Vicent Andrés Estellés, *Mural del País Valencià* (IX-XLV). Tres i Quatre.

ROGER, Alain. (2000). *Tractat del paisatge*. La Campana.

Cien años de la unión musical La Lira de Bicorp

Ángel Martínez Mercé
Marcial Pérez González

Capitalidad Cultural de la Comunidad Valenciana sino, con ella y a través de ella, 100 años de banda y de música que han reafirmado la identidad de los bicorinos y las bicorinas. Por este motivo, resulta imprescindible contar, dejar por escrito la historia de esta tradición, la historia de la banda sonora del pueblo de Bicorp.

En toda historia, aunque los límites a veces se desdibujen, hay un origen. Los músicos que hoy en día forman la banda de Bicorp han estado acostumbrados a una enseñanza musical reglada e institucionalizada: ir a la solfa o al conservatorio, a los ensayos de los viernes, a los actos de fiestas y a las distintas salidas ha formado parte del hecho musical en sí. Han nacido, prácticamente, con un instrumento entre sus manos. Sin embargo, esto no siempre fue así. Durante prácticamente todo

el primer tercio del siglo xx las piezas musicales que se conocían se aprendían de oído cuando las interpretaban los mayores o se acercaba algún espectáculo al pueblo. Pero en 1920 llegó a Bicorp **José Mollá**, maestro de escuela y músico extraordinario, quien despertó el interés de los jóvenes hacia la música y su aprendizaje.

Así se organizó un primer grupo de solfeo, formado por unos veinticinco educandos, que tras mucho esfuerzo y con ayuda de las familias, recaudó dinero para la compra de los primeros instrumentos, que viajaron desde San Sebastián hasta Bicorp. La ilusión y el trabajo de estos educandos hizo que pronto se pudiera tocar algún pasodoble y marchas de procesión; de esta manera, quedó constituida la primera banda. Tres años después de la llegada de José Mollá, el día 13 de octubre de 1923, en casa de Francisco Tornero, se fundó la Sociedad Musical La Lira de Bicorp, con Virginio Pérez Valiente como primer presidente y José Mollá Pérez como director.

Los drásticos cambios demográficos, políticos y sociales que atraviesan la historia del siglo xx y del pueblo

Arxiu fotogràfic de la Banda de Bicorp

de Bicorp, entre ellos la Guerra Civil Española, quebraron este sueño musical y supusieron un largo paréntesis. Los músicos de la antigua Sociedad, de vez en cuando, se juntaban para tocar o para aprender música, siendo varios los intentos de refundación. La ilusión de los jóvenes músicos los llevó a Francisco García en 1958 y al párroco José Ferry en 1959 con la intención de formar un pequeño grupo u orquesta que amenizara con sus actuaciones diferentes eventos festivos, y gracias a esta ilusión y perseverancia, en marzo de 1963, por el día de San José, se dio pie a un primer pasacalles para felicitar a los Pepes, pequeño gesto que hizo que el alcalde de Bicorp por aquel entonces anunciara que sería esta banda, y no músicos contratados de Bolbaite y Navarrés, los que amenizarían las Fiestas de Mayo de 1963. Este hecho constituirá el primer acto oficial de la nueva Unión Musical La Lira de Bicorp, cuyo promotor y director sería ahora uno de los miembros de la primitiva banda de 1925, **Vicente Ruiz**, a cuya memoria se bautizó la casa de la música de Bicorp, el Local Social Vicente Ruiz.

A partir de ese año de 1963, La Unión Musical La Lira no solamente se convirtió en una institución en el pueblo de Bicorp, sino que empezó a salir de él. Una primera salida a Fortaleny, en 1964, gracias a una maestra que era

de ese pueblo, supuso el pistoletazo de salida de la Unión Musical fuera de sus fronteras; después vinieron los moros y cristianos de Ontinyent o nada más y nada menos que las Fallas de Valencia, en 1966. El esfuerzo de estos jóvenes músicos por hacer de La Lira algo más que una banda de pueblo llevó a la legalización de la Sociedad Musical en 1968 y a su inclusión en la Federación Regional Valenciana de Sociedades Musicales en 1975.

Vicente Ruiz sería director de la banda desde 1963 hasta 1975, fecha a partir de la cual la dirección se alternaría entre el veterano músico y Enrique Carbó hasta que, finalmente, en 1979, es nombrado director uno de los músicos bicorinos más célebres, **Ramiro Ruiz Gandía**; músico excepcional y, a sus 26 años de edad en aquel entonces, reconocido compositor, pues a él le encargaría Pascual Mullor, vicepresidente de la comparsa cristiana de Villena, uno de los pasodobles más alabados de estas fiestas, titulado *Cristianos de Villena*. Será Ramiro quien lleve a la Unión Musical La Lira de Bicorp al I Festival de Bandas de Música, celebrado en Navarrés en 1984, donde, frente a los típicos pasodobles, la banda bicorina interpretó *The Beatles in Concert*, un popurrí de varios éxitos de Los Beatles que crearon una impresión de modernidad en todos los músicos y asistentes a

aquel encuentro de bandas.

Es en esta década de los 80, bajo la dirección de Ramiro, cuando la banda, ya reconocida institución, empieza a contar entre sus filas, poco a poco y no sin cierta dificultad, no solo con músicos, sino también con músicas. Si bien Esmeralda Ruiz Ramos, ya unas décadas antes, había sido pionera en tocar un instrumento, no sería hasta la dorada década de los ochenta cuando aparecerían por la banda ‘las chiquillas’, en cuya formación tendría un papel muy relevante José Giménez Veniel, bicorino y, cómo no, músico que en el año 2013 puso por escrito la *Historia de nuestra banda*. Además, es en esta época cuando la música deja de ser un pasatiempo para convertirse en una profesión, gracias a los estudios de Conservatorio. Con músicas y con profesionales de la música, la banda celebra en 1988 sus bodas de plata, y continúa su imparable labor dentro y fuera del pueblo.

La historia más reciente de la banda del pueblo de Bicorp ya es conocida por todos aquellos que forman parte de la misma. Durante cuarenta años los músicos fueron dando tumbos por el pueblo: de la casa de la tía Sillera en la Plaza de la Iglesia al bajo del Ayuntamiento, y de la casa de la Cultura al Hogar Parroquial; pero el nuevo milenio vio, por fin, la inauguración de la que desde el año 2001 es su casa: el Local

Arxiu fotogràfic de la Banda de Bicorp

Social Vicente Ruiz. La Lira se ha ido adaptando desde entonces a distintos escenarios, siempre encabezada por directores que, a pesar de ser una banda de pueblo, han sabido ver en ella el valor del esfuerzo de sus integrantes: desde los más recientes como Francisco Gómez del Rey, Alexis Lleó y Fernando Oriola hasta Juan José García, Juan Ignacio Barrachina, Manuel López y Juan Francisco Tortosa Carbonell, quien para el 50 aniversario de la refundación de la banda, en 2013, compuso el paso-doble *Lira de oro*, dedicado a Bicorp y a sus músicos, y cuyo nexo de unión con Bicorp y su música lo trae año tras año a sus filas.

Los músicos interpretan la banda sonora de nuestros pueblos, pero no solo hay que destacar a quien ejecuta

y toca un instrumento o a quien dirige este conjunto, porque el engranaje musical va más allá: desde todos aquellos que, como socios, apoyan a la banda, convirtiéndola así en la asociación con mayor número de socios del municipio, hasta aquellas instituciones cuya ayuda es fundamental para la supervivencia de esta. Asimismo, no podemos dejar de lado la inmensa labor, durante estos 100 años, de todas aquellas personas que han formado parte de las juntas directivas y, también, los cargos de abanderado y cabo de banda, que a veces pasan desapercibidos, pero son fundamentales.

La Unión Musical la Lira de Bicorp es una gran familia: somos una institución formada por todos los bicorinos y bicorinas. Este centenario es un agrade-

cimiento a todos esos músicos: los del pasado, los del presente y los educandos de nuestra escuela que son, en definitiva, los músicos que están por llegar. También un homenaje a todas aquellas personas que, como es ley de vida tras cien años de historia, ahora ya no están, pero han dejado un gran legado. A pesar de que cada vez tenemos en nuestro pueblo más dificultades, desde demográficas hasta económicas, para mantener la banda y la escuela de educandos, con cada nota los músicos transmitimos nuestra pasión y nuestra fidelidad a esta institución, que es insignia de nuestro pueblo y ha servido de puente a grandes profesionales que han hecho de la música su vida. Porque eso es la música: identidad, historia, continuidad; en definitiva, vida ●

Arran de la situació de pandèmia viscuda els últims dos anys, s'han tornat a posar de manifest les mancances greus de serveis a les poblacions rurals en comparació a les zones urbanes. Fins i tot, s'han accentuat i en són moltes i de molts tipus, però cada una d'elles fa més difícil poder viure als pobles de Catalunya. A més, si s'aglutinen varies mancances de serveis, s'origina un fenomen cada cop més ampli: la despoblació. Hem de plantejar-nos com a societat si allò que volem és que les zones rurals quedin definitivament abandonades o revertim la situació per generar un desenvolupament territorial més equilibrat.

Els serveis no s'han d'implantar només amb criteris de viabilitat econòmica a curt termini. Calen uns serveis bàsics de qualitat a les zones rurals, ja que són la llavor de la qual han de créixer les noves poblacions rurals. No podem replantejar aquests serveis únicament en base a motius econòmics o polítics. Volem viure a les zones rurals i continuar residint-hi, però en pobles vius. Denunciem que la manca de serveis dificulta la fixació de més gent al territori i afavoreix la despoblació i l'envelliment de les zones rurals. Si volem lluitar decididament contra el despoblament a Catalunya és més necessari que mai que l'Administració garanteixi la igualtat d'accés als serveis bàsics indistintament del lloc de residència de les persones.

Així doncs, exigim uns serveis de qualitat i amb paritat real per a totes les zones rurals de Catalunya respecte de les zones urbanes:

Assistència sanitària i social.

Encara hi ha pobles que no disposen de cap servei de salut i els que en tenen no obren totes les hores que serien desitjables. Tenim una població rural amb moltes dificultats per accedir a la sanitat bàsica i amb el temor que encara vagi a pitjor. Apostem per una sanitat deslocalitzada i dispersa al territori que doni cobertura als pobles i cal evitar que es tanquin o limitin els horaris dels Centres d'Atenció Primària i de les consultes mèdiques. També reclamem un servei d'atenció domiciliària d'atenció a la gent gran adequat a les zones rurals.

Accés a l'educació.

Les escoles de primària suposen l'arrelament primordial als pobles i cal evitar que per qüestions de ràtio d'alumnes siguin tancades i cal mantenir-ne els recursos i la qualitat. Les escoles bressol són garantia també d'arrelament als pobles i cal promoure-les públicament. D'altra banda, la introducció de l'ESO

Manifest Per viure dignament als pobles

Unió de Pagesos

ha comportat una pèrdua de lligams dels joves als pobles, cal treballar per tenir els instituts al màxim de propers. També contribueix a l'arrelament l'educació en el lleure, que els infants i adolescents puguin dur a terme activitats culturals, d'educació no formal i esportives. Si no s'inverteix en garantir una educació formal i no formal òptima i propera als pobles, aquests estan abocats al despoblament.

Accés al treball.

Les ofertes laborals són insuficients o del tot inexistents. Aquesta manca d'oportunitats suposen un risc a l'hora de fixar gent al territori, ja que la majoria de persones ha de desplaçar-se a altres localitats per treballar. Demanem que es facilitin projectes i iniciatives emprenedores ubicades a les zones rurals, espais compartits per a viviers d'empreses a preus súper reduït i que l'Administració impulsi el sector agrari com a eix central en el foment de l'ocupació a les zones rurals.

Accés a l'habitatge.

La manca d'habitatge disponible, juntament amb la manca de feina, és una de les principals causes per les quals els joves se'n van dels pobles. Cal afavorir l'accés a l'habitatge, com lloguers assequibles i incrementar els pisos i lloguers socials per a joves i per a primeres residències.

Transport públic adequat.

Cal facilitar la mobilitat de les persones més enllà del vehicle particular, com noves línies d'autobús, línies de tren, ambdues amb més freqüència de viatges, serveis de taxis rurals, etcètera. La xarxa viària bàsica i camins i pistes forestals transitables connectores de poblacions no s'haurien veure discriminades a l'hora de rebre inversions de millora o de projectar-se noves vies.

Bona cobertura de telèfon arreu del territori i fibra òptica.

En una societat cada vegada més interconnectada i dependent de les gestions electròniques, Internet és ja un dels principals serveis demandats. Les tecnologies de la informació i la comunicació faciliten l'accés al teletreball, a la informació, serveis d'emergència, serveis sanitaris i serveis socials.

Esdevenen essencials per trencar amb les desigualtats que pateixen els territoris rurals.

Seguretat.

La inseguretat al camp és molt àmplia, robatoris de collita i eines de tot tipus, però també les masies i cases aïllades són vulnerables. Reclamem que es dediquin suficients dotacions de cossos de seguretat que permetin cobrir tot el territori com seria convenient per a les persones que hi viuen. Reclamem que, per fer un seguiment dels furtis i robatoris, els funcionaris disposin dels instruments per establir la traçabilitat dels productes i de les eines i mitjans usats en la producció agrària i forestal.

Teixit comercial.

El petit comerç de les zones rurals és una activitat indispensable per a la població, a més el seu paper s'ha vist reforçat i valorat en els confinaments decretats. Així, aquests comerços han estat vitals per proveir els municipis i ajudar la gent gran amb problemes de mobilitat. Cal ajudar el petit comerç de les zones rurals amb ajudes específiques i mesures fiscals, que en reconegui el rol vital en el manteniment de la gent als pobles.

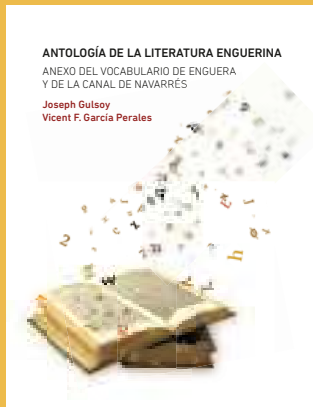
També volem remarcar les necessitats especials pel que fa a la igualtat de gènere, gent gran i joves:

Igualtat de gènere.

És prioritari posar l'accent en les dones com a motor del desenvolupament rural i també en la necessitat de generar canvis de rols i relacionals entre gèneres. Segueix existint un èxode rural juvenil i especialment femení i no es podrà contrarestar fins que l'Administració no reverteixi, per una banda, la manca de serveis a les poblacions rurals i, per l'altra banda i al mateix temps, el foment de la perspectiva de gènere en les polítiques rurals i socials adreçades al món rural.

Aquests canvis han de passar per treballar, des de les administracions, la conscienciació sobre les desigualtats de gènere existents al món rural i lluitar, amb serveis socials efectius, contra la violència de gènere, donant veu a les dones que resideixen en entorns rurals i trencant els rols tradicionals, culturals i socialment entesos com a femenins.

S'ha de fomentar la importància de la igualtat de gènere i la corresponsabilitat des de la base, a través de la conscienciació social. L'Administració ha de treballar perquè els Plans de Desenvolupament rural i la Política Agrària Comuna facilitin la incorpora-

Casica en Selda

ció de dones a activitats agràries i negocis vinculats al món rural. Ho ha de fer tenint en compte la perspectiva de gènere, que ens diu que les dones tendeixen a innovar a petita escala i ho fan relacionant-se amb el medi de manera sostenible, ecològica i amb circuits de producció tancats o projectes per diversificar l'economia rural i compatibilitzar-la amb la seva activitat considerada "no-productiva", com la conciliació familiar.

Actualment, l'Administració no té en compte aquesta perspectiva i no fomenta l'emprenedoria femenina als entorns rurals, cosa que no ajuda a fixar dones al territori, quan són imprescindibles pel ple desenvolupament del món rural.

Gent gran.

Cal recuperar de manera urgent els recursos necessaris per a una llei de dependència adequada i una agilització dels tràmits que hi estiguin vinculats. Cal que la gent gran disposi de les eines i garanties necessàries en les cures i l'atenció, i evitar situacions lamentables com algunes de les viscudes arran de la covid-19. Cal assolir unes pensions contributives i no contributives dignes. Cal evitar l'exclusió digital que pateix la gent gran en la gestió de tràmits administratius i especialment la provocada per les entitats bancàries.

El món rural no té els mateixos avantatges que els nuclis urbans pel que fa als serveis i als recursos disponibles,

ja que la situació d'aïllament d'alguns municipis poden originar que moltes persones grans es trobin en una posició de vulnerabilitat més elevada davant de la possibilitat de patir discriminació interseccional (per ser persones grans, per viure en territoris rurals i per ser dones). Per això, cal crear recursos específics per atendre aquestes desigualtats socials.

Joves.

Per evitar el despoblament rural, cal fixar jovent al territori donant facilitats per a l'accés a l'habitatge, lloguers assequibles i increment dels pisos i lloguers socials per a joves i primeres residències dignes. Cal fer possible l'accés al treball per tal d'arrelar els joves al territori, i alhora fomentar un relleu generacional digne amb facilitats per accedir a la terra.

Cal aconseguir que el sector agrari recuperi el pes que li pertoca. S'ha de valorar l'activitat agrària: els aliments que produïm, el territori que gestionem i els pobles que col·laborem a mantenir.

Reivindiquem la dignificació i el reconeixement del paper de la pagesia en la societat. El sector agrari s'hauria de considerar estratègic de país, amb les funcions de productors i productores d'aliments de qualitat, la conservació dels recursos naturals, el manteniment del paisatge i l'ocupació equilibrada del territori.

En resum, els serveis essencials com la sanitat, l'escola, l'atenció a la gent gran, la fibra òptica i la cobertura de mòbil, el transport públic, i els comerços són estratègics per combatre la creixent falta de població a les zones rurals. Calen uns bons serveis a les zones urbanes. És necessari que la Generalitat augmenti els recursos dedicats al món rural més enllà d'aprofitar els fons europeus. És necessari una paritat de condicions efectiva a les zones rurals i agràries respecte de les zones urbanes per aconseguir un veritable equilibri territorial. Aquesta igualtat efectiva passa per tenir en compte sectors de població que, al llarg dels anys, han estat menystinguts pel que fa al foment de la vida rural quan, realment, en són imprescindibles.

No existeix, actualment, cap altre sector comparable al sector primari que fixi les persones a totes les comarques, per tant és el sector que més està aportant a la lluita contra el despoblament, tant en ocupació directa com en el manteniment d'altres sectors econòmics. Per això, amb el suport de les entitats municipalistes i organitzacions vinculades al teixit associatiu del món rural, exigim el suport des de totes les institucions al manteniment i a la consolidació d'una pagesia forta, familiar i arrelada al territori •

*Concentració Rural,
Pinós (Solsonès),
28 de maig del 2022*

¿Dónde puedes encontrar nuestras publicaciones?

PAPELERÍA
C/ Dr. Albiñana, 26
46810 ENGUERA
669 807 788

PAPER PLEGAT
INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

La Rocha
hotel de montaña
c/ La Paz, 25 · Quesa

ECOMUSEO de BICORP

Centro de interpretación del Patrimonio
C/ San Roque 11 · BICORP

BIBLIOTECA MUNICIPAL

Santa Cecilia, 17 • **BOLBAITE**

LLIBRERIA - PAPELERIA - ESPORTS
Llibres
Avinguda d'Alfons el Benigne, 25 • Telèfon 962 284 91 25
46850 CAMARLES (Valencia)

VICENTE-RAMÓN TARRASÓ REY (NAVARRÉS, 1952)

Titulado por la Escuela Superior de Bellas Artes de Valencia (años 1971-1976) he compaginado una discreta actividad artística con mi trayectoria laboral principal en un campo totalmente diferente. No obstante, a lo largo de mi vida he realizado un buen número de obras variadas con técnicas diversas, destacando sobre todo en el dibujo. En 1975 participé en una exposición colectiva con el resto de los alumnos de mi promoción en el Ateneo de Xàtiva. Entre 1994 y 1996 expuse diversas pinturas (óleos y acrílicos) en el restaurante Thalassa de Viver (Castellón) donde fueron adquiridas por los clientes. Entre 2002 y 2003 organicé unas clases de iniciación al dibujo y la pintura para un grupo de mujeres y algún niño.

Actualmente estoy realizando una serie de ilustraciones para un libro de relatos de un escritor amigo.

Como aficionado a la fotografía, en 2003 empecé a fotografiar los abrigos, construcciones y casitas diseminados por todo el municipio y he seguido su evolución hasta el momento presente, advirtiendo el inexorable deterioro que están sufriendo con el paso del tiempo. Todas estas construcciones de extrema simplicidad son reflejo de una forma de vida ligada al campo, concretamente al secano, lo cual obligaba a nuestros abuelos y bisabuelos a pasar muchas jornadas en enclaves a menudo remotos, preparando las tierras, podando los árboles y recogiendo las cosechas de olivas o algarrobas. No debemos de olvidar los corrales, construcciones más complejas y amplias para el ganado, muy numeroso en otro tiempo. Hoy es posible reconocer, en medio de las ruinas, los elementos de esa vida doméstica casi legendaria: chimeneas, aljibes, alacenas y pesebres nos la evocan. Esos sencillos edificios varían desde los amplios corrales, pasando por las casitas provistas de dos o más estancias, hasta los simples abrigos sin puerta, en ocasiones adosados a lo que se denominan *calsás*, muros de piedra que delimitan los bancales. Todas estas construcciones están perfectamente integradas en un entorno natural en el que, ocasionalmente, algunos algarrobos pueden ampliar el espacio vital hacia el exterior, ofreciendo cobijo y sombra al edificio. Inesperadamente, lo que en un tiempo se limitó a servir de albergue durante las tareas agrícolas, se convirtió de pronto en lugar de ocio para las generaciones más jóvenes que le aportaron un nuevo significado. Lamentablemente, los cambios sociales de los últimos años han modificado tan drásticamente nuestros intereses que hoy todos esos edificios resultan ya prescindibles, de ahí su completo abandono y ruina.

OBRA

Pág. 1: Casica en Selda con vista al Caroig
Pág. 5: Casa Petra Loma del Camino
Pág. 7: Casica en la Loma estrecha
Pág. 12: Refugio en Loma Ferrer
Pág. 16: Casica ampliada en Loma estrecha
Pág. 22: Casica en Selda

Los objetivos y finalidades del IETEC son:

1. El análisis de la problemática territorial, ecosocial, cultural, patrimonial, etc. de El Caroig y la propuesta de posibles soluciones.
2. La defensa del patrimonio natural, cultural, lingüístico, histórico y artístico de este territorio, fomentando su catalogación, conservación y divulgación.
3. Promover estudios e investigaciones científicas de interés y calidad para el territorio de El Caroig.
4. Contactar y coordinarse con otras entidades e instituciones así como adoptar las medidas necesarias para colaborar con ellas y promover un desarrollo territorial integral.
5. Sensibilizar a los poderes públicos, a las entidades ciudadanas y a la población en general sobre las necesidades locales, comarcales y territoriales.
6. Potenciar la imagen local y comarcal de este amplio territorio.

Eléctricas La Enguerina.

EMPRESA DISTRIBUIDORA DE ENERGÍA ELÉCTRICA

Bajada del Terrero, núm. 8 bajo
46810 **ENGUERA** (Valencia)
Tel. 96 222 45 12

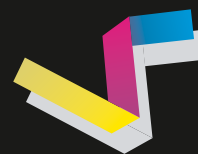

EMPRESA MUNICIPAL

AYUNTAMIENTO
DE ENGUERA

PAPER PLEGAT

INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

CAROIG XÚQUER

Associació de Desenvolupament Sostenible dels Municipis
del Massís del Caroig, Serra Grossa i Riberes del Xúquer

Plaça Manuel Tolsá s/n · 46810 Enguera

Diputació
de València

Per sempre
pobles

“estudiar, proposar i promoure polítiques que afavorisquen el desenvolupament rural i la lluita contra la despoblació”

L'ULLAL
Edicions

Associació de Persones
Adultes Participants
FRANCESC BOSCHIMORATA

